

3. Een stel apart: Protze en Skrodzki

Agenten van Protze

Zoals vermeld in *Vooroorlogse Abwehr III-activiteiten in Nederland* 'Hoogeveen' was Klaas Hoogeveen (alias Klaus) een van Protzes succesvolle agenten. Hoogeveen was een oud-rechercheur van de Amsterdamse politie. Sinds begin 1936 was hij werkzaam voor Protze met opdrachten als het in de bevolkingsregisters natrekken van vestiging van personen die ervan werden verdacht voor andere landen tegen Duitsland te werken. Hoogeveen was een oudgediende; hij had al tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de Duitsers gewerkt: we komen dadelijk op hem terug. Het was Hoogeveen die in opdracht van Protze in de herfst van 1938¹ een voor het Britse Passport Control Office (PCO) werkende agent draaide: F.A. van Koutrik alias Oliver Kendall; voor Protze gebruikte hij het alias Walbach. Hoe en door wie was hij voor het PCO gerekruteerd?

In 1917 hadden Aad Vrinten en J.A. Zaal een opleiding gekregen als militair rechercheur in Rotterdam en zij waren daarna ingedeeld bij de landelijk opererende Opsporingsdienst van de Koninklijke marechaussee. Vandaaruit bestreden zij door Duitsers en Britten in Nederland bedreven spionage.² Vanaf 1928 ging Vrinten (alias Zwart) voor het Haagse PCO werken. Hij richtte hiertoe met zijn compagnon Zaal (alias De Jong) het Handels- en Informatiebureau Zaal en Co op aan de Avenue Concordia in Rotterdam. Volgens de schrijver Johan Nater richtten Vrinten en Zaal twee handelsinformatiebureaus op: 'A.J.J. Vrintens Controle Bureau' en 'J.A. Zaal, Agenturen en Commissies', beiden gevestigd op het zo-even genoemde adres.³ Vrinten werd door een later hoofd van het PCO (Stevens) omschreven als 'my most excellent Vertrauensmann' en Piet Brijnen, ook gelieerd aan het PCO, noemde Vrinten met diens vrouw Ploon (Apollonia) 'natuurtalenten op het gebied van het inlichtingenwerk'.⁴ Bij Stevens' omschrijving moet worden bedacht dat hier mogelijk sprake is van typisch Brits cynisme.

In 1938 zocht Vrinten mensen die voor de Britten wilden werken, maar Zaal zelf wilde niet meer met Vrinten samenwerken; misschien was het iets voor Van Koutrik. Vrinten had Van Koutrik leren kennen via Zaal die al vanaf Van Koutriks zesde levensjaar bij diens ouders⁵ inwoonde en hij rekruteerde hem in het voorjaar van 1938 als agent voor de Engelsen.⁶ Tijdens een persoonlijk onderhoud in het Rotterdamse café Corner House met het hoofd van het PCO, major Monty R. Chidson, werd Van Koutrik aangenomen tegen een salaris van 200 gulden, later 250 gulden per maand.⁷ Het was overigens niet professioneel van Chidson om een subagent te willen ontmoeten. Dit druist in tegen het need to know-principe: een subagent behoort alleen zijn case-officer te kennen en niet diens opdrachtgever.

In het najaar van 1938 gaf Vrinten Van Koutrik opdracht het huis in de gaten te houden van de in Wassenaar wonende Sigismund Rifczes die daar bekend stond onder het alias P.E. Roberts.⁸ Door zijn optreden als rijke Canadees had 'Roberts' de aandacht van het PCO op zich gevestigd; het riep hem op zich te melden en zijn paspoort te overleggen. Omdat hij daar niet aan voldeed, raakte hij verdacht. Rifczes was een voor de Abwehr werkende agent die vooral in Frankrijk opereerde, iets waar we verderop onder 'Rifczes' op terugkomen. Protze en Skrodzki gebruikten in eerste instantie zijn huis aan de Bloemcampaan voor hun operaties; in februari 1939⁹ verhuisden ze naar de Wittenburgerweg, eveneens in Wassenaar. Van Koutrik observeerde Rifczes' huis nogal opvallend en Hoogeveen benaderde hem. Tijdens

¹ Protze noemde eind september of begin oktober 1938 als tijdstip.

² Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 184. De roepnaam van Vrinten is uit: Brijnen van Houten; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 53.

³ Nater, *Het Venlo incident*, p. 27.

⁴ De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, p. 85 ('s-Gravenhage, Nijhoff, 1969). In de Sdu-uitgave (p. 77) is de vertaling opgenomen. Brijnen van Houten; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 48.

⁵ Van Koutriks vader Arie kende Vrinten, omdat hij rechercheur bij de Rotterdamse politie was geweest; hij overleed op 25-8-1939. AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Van Koutrik.

⁶ Van Koutrik noemde (in *PEC 4C II*, p. 1513) half 1937 als tijdstip van rekrutering.

⁷ Het codenummer van het PCO voor rapportage was 33.000; Vrinten had nummer 33.012 en Van Koutrik, een subagent van Vrinten, kreeg nummer 33.012A. Het PCO in Stockholm, Zweden, voerde het nummer 36.000; het PCO in Lissabon, Portugal, had het nummer 24.000, het PCO te Brussel was 13000, en dat in Genève, Zwitserland, 42.000. West, *MI6*, p. 82-83. Zie voor een meer volledige lijst: West; Tsarev, *The crown jewels*, p. 303.

⁸ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 7-2-1947, verhoor Van Koutrik.

⁹ AMJ CABR, K. Hoogeveen. PV dd 9-7-1947, verhoor 'Roberts'.

een gesprek in café Den Deyl¹⁰ in Wassenaar vertelde Van Koutrik dat hij voor de Engelsen werkte, maar genegen was tevens voor de andere kant werkzaam te zijn. Nadat Hoogeveen in overleg met Protze was ingegaan op Van Koutriks suggestie, betaalde Protze hem via Hoogeveen voor de eerste maand 100 gulden, de maand erop werden dat er 200.¹¹ Zijn motief lijkt de behoefte aan geld te zijn geweest; zelf voerde hij angst aan voor eventuele represailles tegen zijn in Duitsland wonende schoonfamilie. In tegenstelling tot zijn werkgever Chidson heeft Van Koutrik zijn andere werkgever, Protze, nooit ontmoet, alles liep via Hoogeveen. Deze ontmoette hem op initiatief van Van Koutrik meestal in het Haagse café Stadt Schencke of in cafés op de Kruiskade in Rotterdam.

Van Koutrik zorgde ervoor dat de Duitsers vrijwel volledig op de hoogte raakten van alle voor de Engelsen werkende agenten.¹² Protze sprak van een dagelijks rapport over de gebeurtenissen binnen het Passport Control Office.¹³ Skrodzki noemde tijdens haar verhoor in april 1946 Van Koutrik ‘onze meest succesvolle agent tegen den Engelschen dienst’. In een Brits rapport dat op 21 februari 1940 ter attentie van colonel Vivian (Section V, MI6) uit ’s-Gravenhage naar Londen werd gezonden kwam de naam Walbach voor en ten behoeve van een analyse loont het de moeite een deel der tekst te citeren.¹⁴ ‘Saw Walbach again this evening. He informed me that Bedeaux is visiting Z-B [consul Julius von Zech-Burkersrode van de Duitse legatie te ’s-Gravenhage] on an almost fortnightly basis and that he is also crossing the frontier, travelling by train to Cologne, just as often. W[albach] has had an opportunity to see the transcribed information that B[edeaux] brings verbally, and says it is of the best quality – defence material, strenghts, weaknesses and so on.’ Ingenieur Charles Eugene Bedeaux was een ‘agent of influence’ voor Duitsland, een rijke Amerikaanse industrieel die in Nederland eigenaar was van de Internationale Bedeaux Maatschappij en die contacten onderhield met onder andere de Duitse legatie en NSB-leider Mussert.¹⁵ Via zijn firma zou hij toegang hebben tot andere maatschappijen in Nederland die over gevoelige informatie beschikten. In een soortgelijk telegram – opgesteld op 3 april 1940, maar ditmaal gericht aan ene colonel Finch – komt Walbach opnieuw ter sprake.¹⁶ ‘Received an urgent message from Walbach requesting a meeting at the usual place. He informed me that Z-B’s agent Bedeaux is still bringing information of great importance, and asked why we have not stopped him. I think W. fears that B. might one day bring information exposing him. The Abwehr have placed a man named Protze in the Embassy [de Duitse legatie te ’s-Gravenhage], and W. fears P[rotze]’s purpose is to tighten security. W. has said that Z-B accidentally referred to B.s source as “Willi”, and thinks this might be part of the man’s name. Also, Z-B has on more than one occasion hinted that B.’s source is an important person with the B.E.F.!! B. should be stopped.’ Het is verleidelijk, maar tevens logisch om Walbach te verbinden aan de persoon van Van Koutrik die immers eenzelfde alias gebruikte. Het lijkt erop dat Protze via Van Koutrik de Duitse consul wilde afschilderen als een voor de Duitse geheime dienst werkende agent. Dit kan niet worden uitgesloten, maar gezien de achtergrond van deze consul lijkt dat onwaarschijnlijk. Om die reden moet worden aangenomen dat Protze MI6 zand in de ogen wilde strooien en mankracht laten verspillen door alle (onschuldige) activiteiten van de consul te onderzoeken, waarmee tevens eventuele aandacht voor èchte Abwehr-medewerkers kon worden afgewend. Verder werd Edward, de Duke of Windsor, zwartge maakt door hem te verbinden aan het alias Willi, de bron van Bedeaux. Kortom, desinformatie ten top.

In een anoniem rapport, vrijwel zeker van Protze, wordt uitgebreid ingegaan op de wijze waarop Van Koutrik gegevens verstrekke over een zekere Krüger.¹⁷ Dit was al 21 jaar lang een der belangrijkste voor de Engelsen werkende Duitse agenten. Doktor Otto Krüger uit Bad Godesberg stond tijdens zijn reizen naar Nederland in rechtstreeks contact met het PCO.¹⁸ Na zijn arrestatie pleegde Krüger op 4 september 1939 in zijn cel zelfmoord.¹⁹ Volgens Abwehr-officier Hermann

¹⁰ In principe zijn er twee mogelijkheden: Café De Kleine Deijl, Rijksstraatweg 348, Wassenaar en Hotel Café Restaurant De Grootte Oude Deyl, Rijksstraatweg 24, Wassenaar. *Algemeen adresboek van Nederland 1939*, p. 929.

¹¹ Colvin maakt het in zijn boek *Hitler’s secret enemy* (p. 94), waarschijnlijk op gezag van Protze, wat bonter. Van Koutrik zou van ‘Svert’ (een verbastering van Vrintens alias Zwart) 700 gulden per maand hebben ontvangen en Protze zou daar nog 100 bovenop hebben gedaan.

¹² Het lijkt erop dat de Abwehr via Van Koutrik ook op de hoogte werd gebracht van wie het PCO als Duits agent of als daarvan verdacht aanmerkte. Abwehr III Berlin berichtte eind december 1939 aan onder andere Ast Wilhelmshaven, Ast Münster en Ast Hamburg over dertien Duitse agenten en over tien daarvan verdachte personen. De bron was ‘Zuverlässige Stelle Holland’. Particulier archief Van Roon. Bericht dd 28-12-1939 (afkomstig uit: Asuwärtiges Amt, Bonn, Handakten H. von Etzdorf, Bd 12, vermeld in Van Roon, *Kleine landen in crisistijd*, p. 481).

¹³ Colvin, *Hitler’s secret enemy*, p. 77.

¹⁴ TNA FO 371/28741. Telegram no 736 dd 21-2-1940.

¹⁵ Brown, “C”, p. 186. TNA FO 371/27841. Brief dd 3-12-1939 van D. Hopkinson aan J.D. Taylor.

¹⁶ TNA FO 371/28741. Telegram no 1026 dd 4-4-1940.

¹⁷ NA Affaire Sanders, 75. Een verhandeling betreffende contra spionage, ongedateerd, anoniem [Protze].

¹⁸ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 7-2-1947, verhoor Hoogeveen. Bij het PCO had Krüger het agentennummer 33.016. West, *MI 6*, p. 51.

¹⁹ Nater, *Het Venlo incident*, p. 102.

Giskes werd Krüger in mei 1939 verraden door Bill Hooper, een oud-PCO-medewerker, waardoor Krüger in augustus 1939 kon worden gearresteerd. Protze had net als Skrodzki evenwel de indruk dat het Van Koutriks mededelingen zijn geweest die hebben geleid tot Krügers aanhouding.²⁰

Vrintens archief en de consequenties van Van Koutriks mededelingen

Naast Van Koutrik had Vrinten natuurlijk vele andere agenten. Een van hen was bijvoorbeeld J.F.P. Steenhorst, bestuurder van de National Union of Seamen, de Engelse zeeliedenvertegenwoordiging in Rotterdam. Kort na de Eerste Wereldoorlog was hij in contact gekomen met Vrinten en begon hem toen gegevens te verstrekken die voor de Britten van belang waren. Zijn zoon Cornelis, die ook aan de zeeliedenorganisatie verbonden was, werkte met zijn vader mee. Na de capitulatie van Nederland doken zij om aan arrestatie te ontkomen elders onder. Cornelis overleed op 7 maart 1943 in Amsterdam, mogelijk door ziekte. Steenhorst senior was in 1947 niet van mening dat Van Koutrik verantwoordelijk was geweest voor het bekend raken van hun namen bij de Abwehr; hij ging ervan uit dat alleen zijn anti-Duitse houding en het werk voor de Engelse zeeliedenorganisatie al reden genoeg zou zijn geweest voor arrestatie. Hoe het ook zij, met of zonder Van Koutriks melding, zij stonden met adres vermeld op de Fahndungsliste - Holland.²¹

In de tweede helft van 1939 vertelde Van Koutrik aan Hooegeveen dat Vrinten ‘zeer nerveus’ was, bezig was met het vernietigen van een deel van zijn archief en dat hij ‘belangrijke archief-deelen’ naar Brabant had gebracht. Na mei 1940 konden via de gearresteerde zwager van Vrinten, Frans Hensen, die archiefdelen in beslag worden genomen. F.A. Hensen, een koopman in leder,²² was al in 1936 als rekruteur voor Vrinten werkzaam.²³ Zo bracht hij dat jaar Anton Pouwels met Vrinten in contact.²⁴ Pouwels ondernam in maart zijn eerste reis naar Duitsland, waar hij gedurende langere tijd ging werken. Hij werd op aanwijzing van een Duitser in oktober 1937 gearresteerd²⁵ en in maart 1939 tot levenslange tuchthuisstraf veroordeeld. In november 1941 ontving Staatspolizeistelle Keulen van ‘Stelle P’, dus van Protze, ‘eine grössere Anzahl Übersetzungen von Schreiben des flüchtigen brit. Nachrichtenagenten Adrianus Vrinten, die in seinem früheren Büro in Rotterdam, Avenue Concordia 6, sichergestellt werden konnten.’²⁶ In een aantal van die berichten of aantekeningen werden medewerkers van Pouwels genoemd, maar daaropvolgend onderzoek bleek voor die mensen geen nadelige gevolgen te hebben.²⁷ Na zijn bevrijding in mei 1945 door de Amerikanen vertelde hij dat zijn broer T.A.G. Pouwels – die ook met Hensen in verbinding had gestaan – tijdens de oorlog werd gearresteerd en in een Berlijnse gevangenis was overleden.²⁸ Onder de door Hensen geworven agenten zaten er acht die in werkelijkheid voor de Gestapo in Düsseldorf en voor Ast Münster werkten. De namen van Vrinten en Hensen waren dus al in 1936/1937 bekend. De laatste had tot eind 1939 voor Vrinten gewerkt en Van Koutrik had zijn naam doorgegeven aan Protze. Frans Hensen werd in oktober 1940 gearresteerd en in januari 1941 overgebracht naar Keulen; hij werd in april 1943 wegens spionage door onthoofding ter dood gebracht.²⁹ Na zijn arrestatie werd bij Hensens neef Van Wezel in Kaatsheuvel een koffer van Vrinten in beslag genomen. Vrinten weet Hensens arrestatie overigens aan een andere omstandigheid. De uit Emmerik afkomstige Gerrit Bisseling kwam al voor mei 1940 naar Brabant om daar voor de Duitsers stellingen te bespioneren.³⁰ Hensen kwam daar achter en waarschuwde de politie. Bisseling werd gearresteerd, maar na de capitulatie vrijgelaten. Vervolgens zou hij bij de Duitsers een klacht over Hensen hebben ingediend.³¹ Toch kan Hensens medewerking bij het vinden van Vrintens koffer daar niet rechtstreeks aan worden verbonden, wel aan Van Koutriks mededelingen.

Volgens Vrinten had hij omstreeks juli 1939 een koffer naar Waalwijk gestuurd, waar slechts bescheiden in zaten

²⁰ Ook Hooegeveen herinnerde zich Krüger als een door Van Koutrik genoemde Engelse agent. AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 7-2-1947, verhoor Hooegeveen.

²¹ IMG 554. Sponeck-papers. Ook Vrinten stond op de lijst.

²² OGS Slachtofferregister.

²³ NA BNV, 2773. Afschrift brief uit juli 1946 van W.E. Sanders (BNV) aan BI.

²⁴ NA BNV, 3133. Afschrift verklaring van Pouwels dd 29-8-1945.

²⁵ Met Pouwels werden toen ook onder andere Johann Lodenkämper, Johann Gilles en Gerhard Müller gearresteerd. NA BNV, 3439. Brief dd 24-11-1941 van Stapostelle Keulen aan Stapoleitstelle Düsseldorf.

²⁶ NA BNV, 3439. Brief dd 24-11-1941 van Stapostelle Keulen aan Stapoleitstelle Düsseldorf.

²⁷ NA BNV, 3439. Brief dd 8-12-1941 van Außenstelle Essen aan Stapoleitstelle Düsseldorf.

²⁸ T.A.G. Pouwels stond niet gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939.

²⁹ Hensen stond nog genoteerd in de Sonderfahndungsliste GB. De Duitsers schreven hem toe aan de Täterkreis Wilhelm Willemsse. Lampe, *The last ditch*, p. 182.

³⁰ Bisseling had voordat hij in Emmerich woonde in Tilburg gewoond. NA JUSLON, 14291. Cartotheekkaart G. Bisseling./ Bisseling werd op 11-4-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd. NA MvJ, 14266A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940.

³¹ Na de oorlog kon Bisseling kennelijk niet worden teruggevonden, aangezien zijn zaak op 1-2-1951 werd geseponneerd. NA CABR, 90501-23720. Aantekening op kaartje.

die betrekking hadden op de periode 1914-1918. Die bleken voor de Duitsers toch van belang te zijn. De Duitse belangstelling voor spionage tijdens de Eerste Wereldoorlog komt verderop nog eens aan bod. Volgens Protze bevatten de twee koffers³², na mei 1940 in beslag genomen in een pension in de omgeving van Waalwijk, 'twee dikke boeken, samengesteld door Vrinten en diens vroegeren medewerker ZAL, (pleegvader van Koutrik), waarin opgenomen alle bekende in Nederland werkende agenten van vreemde mogendheden. Verder een zeer nauwkeurige boekhouding van alle door Vrinten in verband met zijn werkzaamheden gemaakte onkosten en betalingen gedaan aan zijn met name genoemde medewerkers.' Een van de door Vrinten vermelde agenten was Willem van Baalen die tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de Britten had gespioneerd.³³ Hij leerde Vrinten in 1934 kennen, maar heeft nooit voor hem gewerkt. Dat kan wel kloppen: volgens Van Koutrik kwam Van Baalen in Vrintens archief voor als 'vermoedelijk agent van den Duitschen Dienst'. Er bestaat een rapport dd 13 september 1940 van de Centrale Inlichtingsdienst te Londen dat verhaalt over ene Willem van Baalen: dit zou in de jaren dertig een bekende zwendelaar op het gebied van effecten en een der werfagenten van Doktor Hamkes zijn geweest.³⁴ Van Baalen zou in Maassluis zijn geboren en in 1940 ongeveer 55 jaar oud zijn geweest (dat klopte, al was hij feitelijk eind 1882 geboren). Ondanks zijn werk voor de Duitsers in het verleden werd Van Baalen in maart 1941 gearresteerd en tot ongeveer juli in Keulen gedetineerd. Beschuldigd van spionage voor de Britten werd hij tijdens de verhoren ondervraagd over Vrinten; daarbij viel ook de naam Johan Dronkers die mogelijk verantwoordelijk was voor Van Baalens arrestatie. Hij werd uiteindelijk vrijgelaten, omdat niets kon worden bewezen.

Op 6 mei 1940 kregen Protze en Skrodzki via Schulze-Bernett opdracht onmiddellijk naar Duitsland terug te keren.³⁵ Als reden voor zijn vertrek zou Protze hebben verteld naar de trouwerij van zijn zoon te gaan.³⁶ Dat bleef overigens via Willem Kik³⁷ niet onbekend aan GS III. Het was Kik geweest die GS III destijds attent maakte op Rfczes en Protze, nadat Rfczes belangstelling had getoond voor J.G.M. van de Plassche, een inlichtingenofficier van GS III, en nadat Protze geïnteresseerd bleek in de in Wassenaar wonende journalist Van Blankenstein.

Marcus van Blankenstein was een journalist/schrijver die toen als onbezoldigd agent voor GS III en het PCO werkte.³⁸ In de ochtend van de 13e mei kreeg hij op het Britse gezantschap te horen dat hij door de Duitsers werd gezocht: hij stond vermeld op de Fahndungsliste - Holland.³⁹ Hij wist met zijn gezin Engeland te bereiken. Door die vlucht heeft hij zijn leven gered: zijn tegen Hitler-Duitsland gerichte artikelen in de dagbladen, zijn samenwerking met MI6 en zijn joodse afkomst waren zware punten in zijn nadeel. Na de capitulatie verschenen de Duitsers vrijwel onmiddellijk bij zijn woning om hem te arresteren.⁴⁰ Zijn auto, twee schrijfmachines, twee matrassen, vier dekens, levensmiddelen en zeep werden in beslag genomen.⁴¹ Op 25 mei werden door twee Duitse soldaten en vier burgers bedden, kleren, een divan, gordijnen, tuinmeubulair, een tuinslang en alle wijn in een verhuiswagen geladen; daarna werd nog een keer door twee burgers een zak met goederen afgevoerd.

Naast de Abwehr had ook de Sicherheitsdienst belangstelling getoond voor Van Blankenstein. A.G. Bouten, een boekdrukker⁴², had vòòr de oorlog in Nederland gespioneerd voor de Sicherheitsdienst te Aken. Een van zijn opdrachten

³² Ook volgens Hoogeveen, die met Protze aanwezig was bij de inbeslagname, ging het om twee koffers. AMJ CABR, K. Hoogeveen. PV dd 9-7-1947, verhoor Hoogeveen.

³³ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Van Baalen.

³⁴ NA JL, ds 140, 121. Kopie rapport dd 13-9-1940 van de 'N.G.D.' (Nederlandsche Geheime Dienst?).

³⁵ Volgens Skrodzki ontvingen ze die opdracht op 6 mei en vertrokken ze op 7 mei ze naar Berlijn. Volgens De Jong (in *Het Koninkrijk...* 2, p. 411) kregen zij die opdracht op dinsdag 7 mei en vertrokken ze diezelfde dag.

³⁶ Protze was inderdaad getrouwd en had een zoon: Karl Heinrich Richard Protze, in 1905 te Berlijn geboren.

³⁷ Kik had in 1917 en 1918 als korporaal bij de marine kustwacht te Delfzijl onder leiding van kapitein Boellaerd te Groningen gegevens aan GS III verstrekt. Kik was een in Wassenaar gestationeerde ambtenaar der Rijksbelastingen en had Protze in die hoedanigheid leren kennen.

³⁸ De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, p. 80. Er bestaat twijfel aan het wel dan niet betalen van Van Blankenstein door het PCO: mogelijk heeft Van Blankenstein dit ontkend uit angst voor het eventueel verliezen van zijn Nederlanderschap. Van Blankenstein, *Dr. M. van Blankenstein*, p. 239. Dit boek gaat nader in op Van Blankensteins betrekkingen met de Nederlandse en Britse inlichtingendiensten.

³⁹ IMG 554. Sponeck-papers.

⁴⁰ Hazenberg ea [ed], *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, p. 53, 55. Op Van Blankensteins woning was hypotheek verleend door mevrouw Ch. Daniels die vijftig procent bezat van de aandelen in de nv Daniels' Transport Company aan de Willemskade 13 te Rotterdam. De Transimex SA des Transports te Antwerpen (Korte Klarenstraat) was een zusterbedrijf. Relaties met MI6 liggen voor de hand. NA JL, ds 3, B 168. Brief dd 12-6-1944 van Daniels aan Commissie Rechtsverkeer in Oorlogstijd.

⁴¹ Gemeentearchief Wassenaar. Dagrappporten politie hulppost, 18-5-1940, no 352; 4-6-1940, no 392.

⁴² Informatie GAGR. Na de dood van zijn vader nam Bouten de leiding over van de drukkerij Masereel en Bouten; dit ging hem slecht af en hij moest de drukkerij verkopen. NIOD 215, CDI, Volksgerichtshof, ds 19a, map Majoor. Verklaring dd 12-12-1940 van A.F.J. Hodes. Volgens V-

als agent nummer V 46 was het aanleveren geweest van de *Pyttersen's Staatsalmanak* 1939 en 1940.⁴³ Bouten stond bij de Haagse politie-inlichtingendienst bekend als een agent van de Duitse geheime dienst en Steven Pegels van die dienst herinnerde zich 'telegram- en of telefoongesprekken afkomstig van de censuur, die destijds bij de Inlichtingendienst behandeld werden en die op BOUTEN betrekking hadden te hebben gezien. Tevens herinner ik mij, dat uit een dier formulieren (gesprekken) bleek, dat BOUTEN onderzoek deed naar de gedragingen van Dr. van Blankenstein te Wassenaar.'⁴⁴ Bouten ontkende onderzoek te hebben verricht naar deze journalist.⁴⁵

De Wassenaarse politie vernietigde in de meidagen politieke en spionage-dossiers. Rificzes was door de Haagse politie-inlichtingendienst op een lijst met te interneren personen gezet; hij werd later daadwerkelijk gearresteerd.⁴⁶ Naast NSB'ers werden dus ook mensen ingesloten die van spionage werden verdacht.⁴⁷ In Wassenaar werd bijvoorbeeld op 12 mei Elisabeth Baillieu gearresteerd, een van economische spionage verdachte Duitse secretaresse.⁴⁸

In Berlijn had Protze op 11 mei opdracht gekregen naar Nederland terug te keren en Sonderstelle P weer te bezetten; dat gebeurde een dag na de capitulatie op 15 mei.⁴⁹ De politie in Wassenaar werd bezocht en de Duitsers werden kwaad omdat bepaalde dossiers niet meer aanwezig waren. Op 23 mei noteerde de politie dat in Van de Plassches huis enkele laden met papieren waren doorzocht.⁵⁰

Uiteraard werd ook in het Britse PCO aan de Nieuwe Parklaan gezocht naar documenten. In haar verhoor beweerde Skrodzki dat er nog enig onvoldoende verbrand materiaal werd gerecupereerd. Stapels papier branden slecht, maar volgens Brijnen was bij de verbranding ervan in de kelder magnesiumpoeder gebruikt.⁵¹

Protze bleef actief; zo schreef hij najaar 1943 een brief naar Pegels van de Haagse Documentatiedienst.⁵² Protze vroeg daarin volgens Pegels: '3. Wat kan er waar zijn van de bewering dat de rechercheur van Politie RITSEMA, van den vroegeren Inlichtingendienst een geheim archief, dat van veel belang voor de Duitse bezetting zou zijn, in Mei 1940 in den tuin bij zijn woning heeft begraven? 4. Heeft op of kort na 15 Mei 1940 een transport per rijtuig plaats gehad van

(..vervolg)

man W.Th.M. Geelen was Bouten als journalist werkzaam geweest voor de West Deutsche Beobachter. AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Onderzoekingsrapport no 180/1 inzake Geelen dd 16-2-1946.

⁴³ AMJ CABR, W.Th.M. Geelen. Afschrift onderzoekingsrapport no 333/1 inzake Bouten dd 9-8-1946.

⁴⁴ AMJ CABR, A.G. Bouten. Doorslag PV dd 14-8-1947, verhoor S. Pegels.

⁴⁵ Na de capitulatie werd Pegels lid van de NSB, een partij die hij vóór die tijd uit hoofde van zijn functie in de gaten had gehouden. Hij ging werken bij de Documentatiedienst van de Haagse politie die de Duitsers op vele manieren behulpzaam was. Tegen de tijd dat Pegels chef van deze dienst werd, omstreeks mei 1943, waren bestrijding van het verzet en vervolging van joden de voornaamste werkzaamheden van de Documentatiedienst. De beruchte politie-agenten en V-mannen Poos en Slagter waren er ook werkzaam. Zij hadden tot mei 1940 geen van tweeën promotie gemaakt; Pegels had van 1923 tot 1938 moeten wachten op zijn eerste bevordering. Tijdens de oorlog ging dat voor dit drietal sneller. Van der Boom, *Den Haag in de Tweede Wereldoorlog*, p. 100-101, 103, 104. Poos en Slagter werden in 1948 ter dood veroordeeld, een straf die in 1951 werd omgezet in levenslang. Beiden kwamen in 1962 vrij. Tijdens zijn naoorlogse detentie in Duindorp, een gevangenenkamp in Scheveningen, informeerde Bouten de kampcommandant over de oprichting van een Werwolf-afdeling onder de gedetineerden. De Werwolf-organisatie werd door de Duitsers opgericht om na een geallieerde bezetting van Duitsland sabotage te plegen, met de geallieerden meewerkenden te vermoorden en in het algemeen terreur uit te oefenen. Bouten voelde zich 'verplicht van het bestaan van deze groep de kampleiding in kennis te stellen.' Zijn rapporten daarover ondertekende hij met 'V 37': een variatie op zijn oude V-man-nummer? Er ontstond echter twijfel of Bouten organisator danwel rapporteur was, hetgeen zijn uiteindelijke straf mogelijk niet verminderde. Hij werd op 1-6-1949 tot negen jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens zijn activiteiten tijdens de oorlog; zijn vooroorlogse spionage werd niet in de straf betrokken. Deze straf werd bij KB van 19-12-1949, no 46, gereduceerd. Bij KB van 4-7-1950, no 60, werd die straf vervolgens met een jaar en vijf maanden verminderd, zodat hij de gevangenis op 12-7-1950 mocht verlaten. In dat jaar fungeerde hij als tipgever inzake rechtsextremistische kringen. AMJ CABR, A.G. Bouten. Brief dd 23-9-1948 van Bouten aan Zaaijer; PolKab, P 159/51. Afschrift rapport inzake Bouten dd 7-11-1950 van D.C. van Lente.

⁴⁶ PV dd 25-8-1947, verhoor J.H. Veefkind inzake Roberts.

⁴⁷ Volgens A.A. de Jonge lag er voor internering een lijst van circa 2.300 leidende nationaal-socialisten klaar; het totale aantal gearresteerden zou echter uiteindelijk meer dan tienduizend bedragen. De Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland*, p. 165.

⁴⁸ Baillieu werd op 14-5-1940 vrijgelaten. Gemeentearchief Wassenaar. Dagrapporten politie hoofdbureau, 12-5-1940, no 1763; 14-5-1940, no 1770. Er was geen CABR-dossier over haar aanwezig. Zie voor de internering in Wassenaar: Hazenberg ea [ed], *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, p. 188-189.

⁴⁹ Stelle P ressorteerde rechtstreeks onder Berlijn. Pas in 1944 werd Protze organisatorisch bij FAK 307 ingedeeld.

⁵⁰ Gemeentearchief Wassenaar. Dagrapporten politie hulppost, 23-5-1940, no 369.

⁵¹ Brijnen; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 57.

⁵² AMJ CABR, M.D. Blume. PV dd 16-6-1947, verhoor Pegels.

geheime documenten verpakt in kisten, van het paleis Huis te Bosch naar het paleis Noordeinde, onder geleide van personeel van den I.D., waarvan er onder meer één op den bok had plaats genomen?’ Protze heeft dit niet kunnen ontdekken.

In verband met Giskes’ alarmerende berichten (op grond van de berichtenwisseling in het kader van het England-spiel) aan Berlijn over een dreigende invasie of commando-acties verhuisde Sonderstelle P op 5 december 1942 naar Bilthoven: Berlijn achtte Wassenaar als vestigingsplaats te dicht bij de kust.⁵³ Hier kan duidelijk worden geconstateerd dat men inderdaad bang was voor geallieerde acties. Na de Duitse capitulatie vestigden Protze en Skrodzki zich in Schonberg. Na Hooegevens arrestatie in juni 1945 werd hij begin 1946 door W. Albrecht van het BNV nog als majoor verkleed naar Duitsland meegenomen om Protze op te sporen; dat lukte.⁵⁴ Protze en Skrodzki werden op 15 maart gearresteerd en naar Nederland overgebracht.⁵⁵ Hooegeveen werd op 3 mei 1949 voorwaardelijk buiten vervolging gesteld.

Op 10 mei 1940 vertrokken Vrinten en Van Koutrik met hun gezinnen naar Engeland, waar zij beiden werden ingeschakeld bij de contraspionage.⁵⁶ Op een gegeven moment werd Van Koutrik daar door de Engelsen ontslagen en door de Nederlanders opgeroepen in militaire dienst.⁵⁷ Hij werd geplaatst bij de Onderzeebootsdienst in Dundee, Schotland. Om aan een andere baan te komen had hij onder andere contact met F. van ’t Sant, de persoonlijke secretaris van koningin Wilhelmina, maar dit liep op niets uit. In de tweede helft van 1945 werd Van Koutrik overgeplaatst naar Rotterdam, waar hij op 1 mei 1946 tijdelijk werd bevorderd tot sergeant-majoor. Het Bureau Nationale Veiligheid ging op 18 juni 1946 over tot zijn arrestatie vanwege ‘ernstige bezwaren’ die tegen hem waren gerezen.⁵⁸ Hij erkende zowel ten gunste van Engeland als Duitsland te hebben gewerkt – een houding die in zijn woorden ‘zeer zeker laakbaar’ was – maar nooit ten nadele van Nederland. Tijdens zijn detentie stelde hij in een verzoek om voorwaardelijke invrijheidstelling dat ‘geen Nederlandse belangen werden geschaad.’⁵⁹ In de marge van zijn brief werd het volgende commentaar geschreven: ‘wel geallieerde belangen - in elk geval werd de Duitse Zaak gediend’. Waarschijnlijk omdat vooroorlogse spionage, niet ten nadele van Nederland, niet strafbaar was, werd hij op 18 juni 1948, exact twee jaar na zijn arrestatie, voorwaardelijk buiten vervolging gesteld. Het bleek moeilijk te zijn om de arrestatie van Nederlanders door de Duitsers na mei 1940 enkel en alleen aan Van Koutrik toe te schrijven. Naast de door Protze in beslag genomen koffer of koffers werden op Vrintens kantoor ook nog diverse documenten gevonden met bijzonderheden over voor het PCO werkende Nederlanders.

Van Koutriks mededelingen en Vrintens documenten hebben mogelijk gezamenlijk geleid tot de gevangenschap en/of dood van een aantal Nederlanders. De Jong maakt de balans op voor wat betreft de gevolgen van het handelen van de combinatie Vrinten-Van Koutrik: ‘Van slechts vijftien hunner [van de vele tientallen agenten] zijn de vonnissen bewaard gebleven: drie, onder wie Hensen, werden ter dood veroordeeld, de overige twaalf tot gevangenisstraffen, variërend van tweeënhalft tot tien jaar.’⁶⁰ Engelen, de auteur van *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, verwijt Vrinten

⁵³ Op 8-3-1944 vertrokken Protze en Skrodzki naar Huize Aloha van de familie Dobbelman in Berg en Dal bij Nijmegen. Begin september 1944 verhuisden ze naar het buiten Hölterhof te Glanerburg (waar ook Von Feldmann vertoefde). Via Doktor H. Meijer in Hengelo vertrokken ze eind maart 1945 naar Duitsland.

⁵⁴ AMJ CABR, K. Hooegeveen. PV dd 7-2-1947, verhoor Hooegeveen; verzoek tot invrijheidstelling, ongedateerd [april 1948].

⁵⁵ Volgens Giskes verbleven ze slechts zes weken in Nederland, iets dat hem verbaasde, aangezien anderen, die een veel kleinere rol hadden gespeeld, minstens een tot twee jaar werden vastgehouden. GAGR, Gemeentepolitie, 2516. Betrifft “Stelle P”, Kaptn. z. See PROTZE, ongedateerd, anoniem [Giskes].

⁵⁶ Volgens Pinto (in *PEC 4C II*, p. 1584) was Van Koutrik werkzaam bij een MI6-vertegenwoordiging bij de Patriotic School, een ondervragingscentrum voor in Groot-Brittannië aangekomen Engelandvaarders. Het was zijn taak daar geschikte aspirant-agenten te vinden. Hij zou later op instigatie van Pinto zijn ontslagen. Van Koutrik zelf noemde B24 van MI5 dat in 1941 werd opgeheven; hij had daar no 1230 en werkte onder leiding van colonel Wood. In januari 1941 ging hij over naar MI6 voor de ondervraging van Engelandvaarders (zijn chef daar was Langton). AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Van Koutrik. In een brief dd 9-1-1941 van Hooper aan captain Cowgill (van B.26) staat bovenin vermeld: ‘B.24. b/599’. NA JL, ds 196, P 62/705. Het wordt allemaal nog onduidelijker door een vertrouwelijke mededeling van Wood van B.24 uit augustus 1941 die in verband met het aanstaande ontslag van diverse Nederlanders in Britse diensten zijn medewerking zou verlenen om Van Koutrik geplaatst te krijgen bij SOE (Laming en Loewe). Van Koutrik werd uiteindelijk op 29-8-1942 ontslagen uit Britse dienst en (na zijn keuring op 1-10-1942) op 3-11-1942 in werkelijke dienst bij de Koninklijke marine opgeroepen. NA JUSLON, 10450. Afschrift brief dd 20-1-1943 van de Min van Oorlog aan de Min van Marine; notitie dd 13-8-1941, anoniem.

⁵⁷ Volgens Vrinten (in *PEC 4C II*, p. 1368) vertelde Van Koutrik aan te ondervragen Engelandvaarders dat het door hen meegebrachte goud en zilver in Engeland vrijwel waardeloos was en dat hij de aangewezen persoon was om er nog een prijsje voor te kunnen maken: nadat ze vrijkwamen, kwamen ze echter tot de ontdekking dat edelmetaal juist heel veel waarde had. Deze voorstelling van zaken loopt in de pas met Van Koutriks hang naar geld.

⁵⁸ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. Doorslag brief, ongedateerd, van Sanders aan Derksema; PV dd 7-2-1947, verhoor Van Koutrik.

⁵⁹ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. Brief dd 15-7-1947 van Van Koutrik aan Procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof ’s-Gravenhage.

⁶⁰ De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, p. 78. Tot hen behoorde bijvoorbeeld ook J.C. van Zanten die in 1938 en later voor Vrinten werkzaam was

niet te hebben gedacht aan het meenemen of vernietigen van de ‘cartotheek met namen van zijn sub-agenten’.⁶¹ Hij relateert die beschuldiging door te wijzen op Van Koutriks verraad, maar de beschuldiging op zich blijft overeind. Gezien zijn bronverwijzing baseert hij zich kennelijk op De Jong die zich op zijn beurt zal hebben gebaseerd op Van Koutriks naoorlogse mededelingen, maar deze moeten toch vooral worden gezien in het licht van een poging zichzelf minder slecht voor te doen door twijfel te zaaien over de integriteit van Vrinten. Vrintens ‘schuld’ werd zelfs op hoog niveau besproken, want in september 1946 berichtte Einthoven, hoofd van de Centrale Veiligheidsdienst, aan het Kabinet der Koningin: ‘Beste Marianne, Hierbij is de nota over Vrinten [niet in het dossier aangetroffen], waarom Hare Majesteit heeft verzocht.’⁶² Gezien het bovenstaande kan flink worden afgedongen op de ‘nalatigheid’ van Vrinten.

Los van Van Koutriks en Vrintens handelen speelden ook gegevens van captain S. Payne Best en major Richard Stevens een rol. Zij waren in november 1939 naar Duitsland ontvoerd, het bekende Venlo-incident, en Stevens had een briefje bij zich waarop de namen stonden van zijn medewerkers die ingeval van een Duitse aanval op Nederland beslist naar Engeland moesten worden geëvacueerd: hij had het samen met Best tijdens de reis naar Venlo opgesteld, maar verzuimd te vernietigen. Feitelijk was het nog erger, want in die tijd al was aan MI5 bekend: ‘The danger is that Stevens generally carried a list of his agents in his vestpocket.’⁶³ Dat de Sicherheitsdienst die personen ging verdenken van tegen Duitsland gerichte activiteiten ligt voor de hand en zij zal die namen ongetwijfeld in de Fahndungsliste - Holland hebben laten opnemen. In een naoorlogs verhoor van een oud-Gestapo-man is een aanwijzing te vinden dat tengevolge van mededelingen van Best en Stevens nog vòòr mei 1940 een arrestatie plaatsvond.⁶⁴ SS-Hauptscharführer H.H.A. Bordeaux werkte voor Gestapostelle Wilhelmshaven en hield onder het alias Schultze buitenlandse bezoekers van de eilanden Nordene, Wangerooge, Borkum en Helgoland in de gaten: het roept een herinnering op aan Erskine Childers’ begin 1900 geschreven boek *The riddle of the sands*. Alle Gestapo-posten werden op de hoogte gehouden van de resultaten der verhoren van Best en Stevens.⁶⁵ Op die manier vernam Bordeaux dat Th.F. van der Laan, die regelmatig Duitsland bezocht, een agent van Best of Stevens was. Toen hij de Duitse grens daarna weer eens passeerde, werd hij dan ook prompt gearresteerd. Bordeaux verhoorde Van der Laan die een garage in Delfzijl had en een subagent was van ‘Spruittenberg’ uit Rotterdam.⁶⁶ Van der Laan had de taak aan hem te rapporteren over scheepsbewegingen op de Eems. Hij beweerde ook opdracht te hebben subagenten te werven. Dat had hij niet gedaan, al incasseerde hij wel betalingen voor fantasie-subagenten. Verder had hij enkel verzonden berichten doorgegeven, omdat hij door zijn garagewerkzaamheden geen tijd voor spionage had. Bedacht moet worden dat zijn beweringen gericht waren op een ontlasting van zijn activiteiten. Na dit verhoor werd hij naar Berlijn overgebracht.

Duitse contraspionage-successen als hun V-man Van Koutrik – tezamen met de resultaten van verhoren van Best en Stevens – waren verantwoordelijk voor de ineensstorting van het in Nederland functionerende agentennetwerk van MI6.⁶⁷ Het lijkt met de nu bekende feiten niet overdreven hiervoor als belangrijkste oorzaak de kwaliteiten en de handelingen van Stevens en Best aan te wijzen, samen met de leiding uit Londen. De Duitse contraspionage kreeg daardoor meer gelegenheid tot penetratie van MI6. Ook de exacte gegevens die colonel C.H. (Dick) Ellis van MI6 aan de Duitsers verstrekte

(..vervolg)

geweest. Hij was opgenomen in de Sonderfahndungsliste 1939 en in de Fahndungsliste - Holland; op 12-9-1940 werd hij gearresteerd. In 1943 werd hij tot tien jaar veroordeeld en hij overleed in januari 1945 in concentratiekamp Sonnenburg (Slonsk). AMJ CABR, K. Hoogeveen.\ Elfferich, *Rotterdam werd verraden*, p. 106.\ Een ander die ter dood werd veroordeeld was J.J. Barendrecht. Hij werd op 17-5-1940 in zijn woning te Sassenheim gearresteerd; op 20-10-1942 werd hij gefusilleerd. Echter, gezien hetgeen over hem werd geschreven onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland II* ‘Harry Grant’ hoort hij in feite niet in dit rijtje thuis. AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor H. Haasnoot.

⁶¹ Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, p. 52.

⁶² NA BNV, 3439. Doorslag brief dd 7-9-1946 van Einthoven aan M.A. Tellegen.

⁶³ West, *Liddell diaries I*, p. 43.

⁶⁴ AMJ CABR, H.H.A. Bordeaux. Ondervragingsrapport inzake Bordeaux dd 27-11-1945.

⁶⁵ Een agent van de Tsjechoslowaakse inlichtingendienst, Paul Thümmel, die in 1939 was gedetacheerd bij Ast Münster, waarschuwde in een brief dd 15-4-1940 dat Best en Stevens alle adressen hadden verraden. Ströbinger, *De spion met de drie gezichten*, p. 110.

⁶⁶ Zou met ‘Spruittenberg’ uit Rotterdam de onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland II* ‘Gerrit Spruijtenburg’ genoemde rekruteur van Best G.M. Spruijtenburg uit Venlo zijn bedoeld?

⁶⁷ De Britse marine-inlichtingendienst was echter ook actief geweest in het vooroorlogse Nederland. Een zekere John Cumberledge van deze dienst rekruteerde onder Leidse studenten, zoals student medicijnen Hans Hers. Deze kreeg in Engeland een opleiding en werd daarna lid van de Cumberledge-groep die na mei 1940 draadloos contact met de overkant ging onderhouden. Rep vertelt in zijn boek *Englandspiel* (p. 13-) dat deze groep ook betrokken is geweest bij het in Nederland ophalen van mensen. ‘Toen hij [Hers] nog tot de groep van Cumberlidge behoorde, was hij getuige geweest van drie afhaaloperaties bij het Hollandsch Diep, die perfect waren verlopen. Met gedempte motoren was een vliegtuig op het water geland, terwijl andere Britse toestellen de Duitsers in de omgeving afleidde met schijnnaanvallen.’ Op grond van gesprekken met Hers in 2000 moet dit ernstig worden betwijfeld.

moeten hierbij in aanmerking worden genomen.⁶⁸ Er was sprake van gedetailleerde organisatieschema's van MI6: 'detailed order-of-battle plans for British Intelligence'. Volgens Peter Wright, een naoorlogse MI5-medewerker, waren Best en Stevens 'amazed how much the Abwehr knew about the organization of MI6.'

Eindhoven, Protze en de strijd tegen het communisme

Volgens Aalders en Hilbrink heeft Protze voor mei 1940 samengewerkt met de Rotterdamse politie.⁶⁹ Hij onderhield via een inspecteur van politie uit die stad contact met Eindhoven.⁷⁰ Na de oorlog verbood Eindhoven, hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid (BNV), het verhoren van Protze en Skrodzki met betrekking tot vooroorlogse onderwerpen.⁷¹ Dit kon averechts uitwerken. BNV-medewerker en Protze-kenner Wim Hoogendijk merkte in een rapport over het BNV uit september 1946 op: 'Het spreekt vanzelf, dat wij ons niet aan deze onzinnige opdracht gehouden hebben en ook niet hebben kunnen houden, daar dit technisch niet mogelijk was.'⁷²

Protze vertelde Hoogendijk tijdens verhoren wel het een en ander over de vooroorlogse periode, zoals over de gedraaide spion S. Rificzes. Protze vertelde ook over de toenmalige goede samenwerking met Eindhoven's politiekorps.⁷³ In 1998 schreef Hoogendijk daarover: 'Nou ja, Eindhoven dacht met de hulp van Beëlzebub de duivel van het communisme uit de drijven.' Het strookt met de rechtlijnigheid die anderen Eindhoven toedichten, een gebrek aan inzicht in en een naïviteit ten aanzien van de Nederlandse politiek; Engelen schrijft over Eindhoven's 'bijna levenslange afkeer van en *dédain* voor het partijpolitieke bedrijf'.⁷⁴ Het is onderhand tijd geworden voor een gedegen boek over Eindhoven. Een andere indicatie voor Eindhoven's afkeer van vooroorlogse Duitse spionagezaken kan worden gezien in zijn opdracht 39 dossiers van Abwehrstelle Münster met betrekking tot die zaken niet aan Hoogendijk te overhandigen.⁷⁵

Een leuk detail is dat het BNV in november 1945 – een tijd van papierschaarste – bij de Algemeene Landsdrukkerij 's-Gravenhage een boekje van 80 pagina's liet drukken met de titel *Handleiding bij de opsporing van de Duitse spionage-, contra-spionage [en] de sabotageorganisaties: ten dienste van het personeel van den Opsporingsdienst van het B.N.V.* In dit boekje wordt met name Protze vermeld als een interessante figuur: 'Ook is het van belang te weten te komen wat Protze in Nederland heeft gedaan, zowel vóór als gedurende den oorlog.'⁷⁶

In diezelfde tijd hield Wim Hoogendijk een lezing voor de Opsporingsdienst van het BNV: hij ging daarbij uitgebreid in op de geschiedenis, de organisatiestructuur en de activiteiten van de Abwehr met in het bijzonder aandacht voor de Nederlandse aspecten.⁷⁷ In een later rapport over het BNV schrijft hij over die lezing: 'Ook de Kolonel Eindhoven behoorde tot de genoodigden, doch deze schitterde door afwezigheid. [...] Dat de naam van het Hoofd van het B.N.V., den Kolonel Eindhoven pas nu in dit rapport verschijnt [onderaan pagina 4], komt omdat ik dezen hoogen functionaris toen nog nooit ontmoet had. Op de Afd. Opsporing verscheen hij nooit en voor de organisatie van de Duitse geheime dienst, met welks uitroeiing hij belast was, toonde hij geen belangstelling.'⁷⁸ Volgens Hoogendijk heeft Eindhoven het jaar erop nog wel tevergeefs geprobeerd de tekst van de lezing in handen te krijgen.⁷⁹

⁶⁸ Wright, *Spycatcher*, p. 329.

⁶⁹ Aalders; Hilbrink, *De affaire-Sanders*, p. 112.

⁷⁰ Volgens Hoogendijk was dat ene De Jong. Aalders; Hilbrink, *De affaire-Sanders*, p. 281. \ Waarschijnlijk D.J. de Jong die in het begin van de bezetting enkele maanden lid was geweest van de NSB. Hij nam echter ontslag bij de politie, omdat hij niet wilde meewerken aan het wegvoeren van joden. Hij werd geschorst en dook onder met medenemen van de volledige ledenlijst van de NSB in Rotterdam. Nadat hij in februari 1943 naar Zwitserland was gevlucht, kon hij daar goed werk verrichten. De Jong, *Het Koninkrijk...* 6, I, p. 231. \ D.J. de Jong in *PEC 4C II*, p. 1433-.

⁷¹ Aalders; Hilbrink, *De affaire-Sanders*, p. 111.

⁷² AMJ PolKab, Zaak Sanders, ds 5. Rapport dd 20-9-1946 van Hoogendijk.

⁷³ Correspondentie Hoogendijk 1998.

⁷⁴ De Jong, *Het Koninkrijk...* 14 I, p. 341, 345. \ Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, p. 60.

⁷⁵ Aalders; Hilbrink, *De affaire-Sanders*, p. 113.

⁷⁶ Bureau Nationale Veiligheid, *Handleiding*, p. 75 (met dank aan Dick Engelen voor de inzage ervan). In de inleiding ervan wordt gemeld dat de handleiding werd samengesteld 'aan de hand van Engelsche bronnen en verkregen gegevens.' Mogelijk is het de neerslag van een uitgebreid rapport over de resultaten van het werk van Canadese specialisten contra de Duitse geheime diensten dat Eindhoven begin november 1945 kreeg gepresenteerd. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, p. 87.

⁷⁷ Archief Aalders, L.1043. Concept-tekst lezing Hoogendijk, november 1945.

⁷⁸ AMJ PolKab, Zaak Sanders, ds 5. Rapport dd 20-9-1946 van Hoogendijk.

⁷⁹ Archief Aalders, L.1043. Brief dd 7-5-1992 van Hoogendijk aan Aalders (met dank aan Gerard Aalders voor de inzage ervan).

Hoogendijk had in zijn rapport over het BNV uit september 1946 meer kritiek. Voor het opzetten van een nieuwe veiligheidsdienst – dat werd de CVD – liet Einthoven via een vertrouwensman advies inwinnen bij Protze. Hoogendijk beschouwde dat als een ‘blunder van de eerste orde’.⁸⁰ Hij vroeg zich af wat Protze met zijn kennis van die nieuwe organisatie zou gaan doen. De Russen hadden beslag gelegd op zijn banksaldo en zijn Berlijnse woning: wellicht was een ruilhandeltje mogelijk. ‘Dit is een mogelijkheid waarmee niet alleen een berooid man als Protze, doch ook de leider van een Nederlandsche contra-spionnagedienst rekening moet houden.’ Zo’n vijftig jaar later wilde Hoogendijk niet meer worden geassocieerd met deze ietwat gechargeerde aantijging.⁸¹ Ook hij ondervond destijds last van de opgetreden polarisatie tussen zijn directe chef Sanders en Einthoven. Deze laatste had volgens Hoogendijk onbegrip voor zijn werk bij de Opsporingsdienst en Hoogendijks loopbaan bij het BNV was abrupt beëindigd zonder uitzicht op een voortzetting daarvan bij de Centrale Veiligheidsdienst of op een andere werkkring in ambtelijke sfeer. Het BNV zou hem in 1945 een vaste betrekking hebben aangeboden, waarop hij had besloten zijn ontslag in te dienen bij de statistiek-afdeling van Eau de Cologne-fabriek J.C. Boldoot, voorheen voor elf jaar zijn werkgever.

Het aanbieden van een vaste betrekking is een aanvechtbaar gegeven, omdat volgens een anoniem commentaar (mogelijk van D.J. Koeleman) op Hoogendijks bewering daarover, al tijdens een personeelsvergadering in juni 1945 was verteld dat er personeel zou afvloeien en dat misschien een klein gedeelte bleef.⁸² Het punt waar het dan om draait is: rekende men zich bij voorbaat tot dat kleine gedeelte? Ook Hoogendijk had het in zijn rapport over een ‘praatavond in juli of augustus 1945’, alleen zou Einthoven toen hebben beweerd dat pas na twee à drie jaar zou worden overgegaan tot een reductie van de personeelsbezetting. De kern van het personeel zou echter ‘zeker in dienst’ blijven. ‘Als Chef van de Afd. Case-work mocht ik toch zeker tot deze kern gerekend worden.’ Hoogendijk kwam later weer in dienst van Boldoot.

Na deze summiere duiding van de omstandigheden waaronder Hoogendijk zijn rapport schreef kan al speculerend worden gesteld dat Einthovens verbod inzake de vooroorlogse periode een poging was de vooroorlogse betrekkingen te verdoezelen tussen de Rotterdamse politie, waarvan hij toen hoofdcommissaris was, en de Duitse politie. Het is echter ook mogelijk dat Einthoven, naast dit verdoezelen, geen of zo min mogelijk mankracht wilde verspillen aan een zaak die in zijn ogen geen nuttig dividend kon opleveren: de dreiging van het communisme eiste al zijn aandacht op, iets dat hem vòòr de oorlog ook al had beziggehouden. Hij concentreerde zich volgens Engelen ‘vanaf eind mei 1945 op zijn nieuwe, ambtelijke taak: de bescherming van de democratische rechtsorde tegen het extremisme van rechts, maar vooral – nu fascisme en nationaal-socialisme waren verslagen – tegen het versterkt uit de Tweede Wereldoorlog tevoorschijn gekomen communisme.’⁸³ Verderop zal blijken dat Einthovens organisatie pas in 1950 belangstelling kreeg voor vooroorlogse door de communisten in Nederland bedreven spionage, toen daar actuele aspecten aan leken te zitten. BNV-medewerker E. van der Noordaa was officieel van Protzes zaak afgehaald, die werd behandeld door Hoogendijk en H.P. Drenth van de Opsporingsdienst. Zie voor Protzes verhoor en het daarop betrekking hebbende ondervragingsrapport onder *Bijlage 8: Protzes ondervragingsrapport*.

Van der Noordaa werd belast met het verhoor van Skrodzki. Daar begon hij op 9 april aan; op 30 april sloot hij zijn proces-verbaal.⁸⁴ Het bij Justitie berustende afschrift mist de laatste pagina en is daarom ongedateerd.⁸⁵ Toch beschikte hij over van Protze afkomstige gegevens getuige Skrodzki’s antwoord: ‘Hoewel ik zulks niet met zekerheid weet, geloof ik, dat waar Protze over Donkers spreekt, hij Rademaker bedoelt.’ Wanneer en met wie had Protze over Donkers gesproken? Een interessante vraag, omdat in het afschrift van Protzes ondervragingsrapport nergens sprake is van ene Donkers.⁸⁶ Dat

⁸⁰ Aalders; Hilbrink, *De affaire-Sanders*, p. 114. \ AMJ PolKab, Zaak Sanders, ds 5. Rapport dd 20-9-1946 van Hoogendijk. \ Het aan de hand van Protzes gegevens opgestelde organisatieschema voor de CVD lijkt te worden ondersteund door een verklaring van Sanders, al weten we niet wie welke gegevens notuleerde en verwerkte. Sanders gaf Justitie een schema ‘weergevende de organisatie van den op te richten Centralen Veiligheidsdienst en samengesteld aan de hand van gegevens, welke de heer SANDERS via derden naar zijn verklaring heeft verkregen van den Duitschen spion PROTZE.’ GAGR Gemeentepolitie, 2257. PV dd 9-9-1946, verklaring Sanders.

⁸¹ ‘Een scribent van een obscuur blaadje (ik weet niet meer welk), berichtte dat het Russisch beslag op huis en bankrekening van Protze was opgeheven. Ik laat dit gaarne aan de verantwoordelijkheid van die schrijver over. Daar moet U mij dus niet bij betrekken.’ In zijn eerste brief aan de schrijver had hij gelukkig al geschreven: ‘Ik ben nu 88 jaar en mijn geheugen zou mij in de steek kunnen laten.’ Correspondentie Hoogendijk 1998.

⁸² Archief Aalders, L.1074. Commentaar, ongedateerd, anoniem, op het rapport en de brief van Hoogendijk (met dank aan Gerard Aalders voor de inzage ervan).

⁸³ Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, p. 80.

⁸⁴ Afschrift PV dd 30-4-1946 inzake Skrodzki.

⁸⁵ AMJ PolKab, P 164/49. Afschrift PV inzake Skrodzki, ongedateerd. Het is niet aanwezig in haar CABR-dossier.

⁸⁶ Het enige volledige, bij Justitie gevonden afschrift van Protzes ondervragingsrapport is een ongedateerde vertaling naar het Frans. AMJ PolKab, P 164/49. Ondervragingsrapport inzake Protze, ongedateerd.

is teleurstellend en intrigerend.⁸⁷

Met Eduard van der Noordaa liep het ook teleurstellend af, althans met zijn loopbaan bij de veiligheidsdienst. Hij stroomde door naar de Centrale Veiligheidsdienst (CVD), de opvolger van het BNV. Daar kreeg hij 'zowat slaande ruzie met zijn hoogste baas [Eindhoven]. Omdat deze – ze hadden hem 'n ministerpost beloofd – meer macht had, kon deze zich veroorloven Eduard, nav 'n "welkom" incident, op 'n zijspoor te schuiven.'⁸⁸ Van der Noordaa had geëist dat Eindhoven de CVD-medewerker Abraham van Dijk zou ontslaan, de door Van der Noordaa in zijn proces-verbaal genoemde informant van Protze.

Eindhoven weigerde dat om 'onbekende redenen' en het is aannemelijk te veronderstellen dat Van Dijk Eindhoven had kunnen overtuigen van zijn goede bedoelingen bij het verstrekken van gegevens aan Blume en bij het contact tussen Van Dijk en Protze.⁸⁹ Van Dijk bleef tot zijn pensionering bij de CVD en de opvolger daarvan, de Binnenlandse Veiligheidsdienst werken; Van der Noordaa verliet deze dienst.⁹⁰

Hoe zat dat met Van Dijk? Eerder in dit verhaal werd hij omschreven als een vriend van Blume en dit verdient een nuancering. Van Dijk was voor de oorlog als rechercheur verbonden aan de politieke inlichtingendienst van de Haagse politie en had bijzondere prestaties verricht op spionagegebied.⁹¹ Kennelijk genoot hij groot vertrouwen, aangezien hij ook koeriersdiensten verrichtte voor het Koninklijk huis. Na mei 1940 werd hij na overleg met hoofdinspecteur J.G. Crabbendam lid van Rechtsfront 'teneinde te probeeren op die manier het vertrouwen te winnen van de N.S.B.-ers, onder wie o.a. Slagter, die relaties bij den S.D. had. Van Dijk en Slagter kwamen bij elkander op bezoek. De rechercheur Veeffind (N.S.B.-er), die de manier van werken van Van Dijk kende, waarschuwde Slagter, waardoor de opzet mislukte.'⁹² Van Dijks samenwerking met Blume en Protze moet in hetzelfde licht, een soort contraspionage, worden gezien. Hij bedankte in november 1940 voor het lidmaatschap van Rechtsfront, maar de schade aan zijn verhouding met onwetende collega's kon niet geheel worden hersteld. Hij was echter in staat de illegaliteit, de Ordedienst, belangrijke gegevens over de Sicherheitsdienst te verschaffen. Daardoor, en mogelijk door zijn vooroorlogse koeriersdiensten, werd hij na de oorlog belast met de zorg voor de veiligheid van koningin Wilhelmina. Op 15 maart 1946 besloot de minister van Justitie aangaande Van Dijk geen maatregelen ingevolge het Zuiveringsbesluit te treffen.⁹³

Bill Hooper

Omdat zijn persoon in de literatuur nogal eens wordt verward met die van zijn jongere broer, volgen hier zijn personalia: William John (Bill) Hooper, op 23 april 1905 als Brits staatsburger te Rotterdam geboren uit het huwelijk van koopvaardijmatroos, later scheepsroeier, William Hooper met E.F.W. de Boer.⁹⁴ Als in 1928 Bills dochter Mary Joyce wordt geboren, staat hij te boek als secretaris van het PCO te Rotterdam. In september 1936 werd hij ontslagen naar aanleiding van de zelfmoord van het hoofd van het PCO te 's-Gravenhage, lieutenant E.A.L. Dalton.⁹⁵ De reden dat we zo uitgebreid ingaan op Hooper is gelegen in het feit dat hij in de literatuur wordt omschreven als iemand die Dalton had gechanteerd en

⁸⁷ Volgens Hoogeveen was Petrus Rademakers eigenaar van een vishandel die voor hem tijdens de Tweede Wereldoorlog de gedragingen onderzocht van bepaalde personen in de haven van IJmuiden. AMJ CABR, K. Hoogeveen. PV dd 9-7-1947, verhoor Hoogeveen. \ Rademakers gaf toe berichten aan Hoogeveen te hebben geleverd. NA BNV, 3140.

⁸⁸ ■ SMG, Doc no 559/3. Levensschets van E. van der Noordaa. Daarin bevindt zich ook een doorslag of afschrift van Skrodzki's verhoor.

⁸⁹ Oud-BVD-medewerker C.C. van den Heuvel kon desgevraagd geen aanvullende gegevens verstrekken over de achtergronden van het conflict Van der Noordaa – Van Dijk. Telefoongesprek Van den Heuvel 1998.

⁹⁰ Van der Noordaa stapte over naar de militaire inlichtingen- en veiligheidsdienst Sectie G 2 B. De Graaff; Wiebes, *Villa Maarheeze*, p. 67.

⁹¹ De gegevens over Van Dijk zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: AMJ Archief Bureau Juridische Zaken/Zuivering, 1507.

⁹² Het Rechtsfront, in augustus 1940 door de NSB opgericht, streefde naar 'samenbundeling' van allen die bij de rechtsvinding, de rechtstoepassing en de rechtshandhaving betrokken waren, waaraan echter de beperking was toegevoegd dat aspirant-leden bereid moesten zijn om in dit verband mee te werken aan de opbouw van de 'nieuwe Staat' zoals de NSB zich deze voorstelde; het lidmaatschap was vrijwillig. *Documentatie: status en Werkzaamheid van organisaties en instellingen uit de tijd der Duitse bezetting van Nederland*, p. 330.

⁹³ Zie voor Van Dijk ook: Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 343.

⁹⁴ Correspondentie Archiefdienst Gemeente Rotterdam 1996.

⁹⁵ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 295. \ Dalton was op 16-5-1936 van de Jan van Nassaustraat 23 naar de Nieuwe Parklaan 57 verhuisd. Daltons weduwe A.L. Compère, een Waalse die geen Nederlands sprak, verhuisde op 22-9-1936 naar haar zoon L.P.V. Dalton in Antwerpen (Mechelse Steenweg). De relatie met België is evident: Dalton had haar daar vòòr WO1 gehuwd. Tijdens die oorlog was hij assistent van captain Henry Landau van MI6 te Rotterdam (onder leiding van R.B. Tinsley). Dalton was vanuit Rotterdam medeverantwoordelijk voor de oprichting en uitbouw van de Belgische spionagegroep La Dame Blanche. Van een eventuele betrokkenheid van Daltons weduwe en zijn zoon bij werkzaamheden van die groep tijdens WO2 is niets gebleken. Informatie GAGR. \ Gesprek Hers 2000. \ Bernard, *Un géant de la Résistance Walthère Dewé*, p. 29.

als een verrader.⁹⁶ In een boek over de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten werd die visie betwist en het is hier, in het land van de schuivende spiegels, op zijn plaats de gangbare opvatting te weerleggen of er op z'n minst vraagtekens bij te plaatsen die tot nadenken stemmen.⁹⁷

Later werd Hooper weer in dienst genomen, hoogstwaarschijnlijk in het kader van contraspionage, en werkte hij rechtstreeks voor het Londense hoofdkwartier. Het is zelfs mogelijk dat Daltons zelfmoord werd gebruikt als versterking van Hoopers 'cover'. Zijn rechtstreekse binding met Londen is gezien Van Koutriks dubbelrol hoogstwaarschijnlijk ook zijn redding geweest. Voor zijn berichtgeving aan Londen had hij een eigen koerier ter beschikking.⁹⁸

De contraspionage-afdeling van MI6 heette Section V en richtte zich op het hinderen en verhinderen van tegen Engeland gerichte spionage die werd bedreven vanuit landen waar de Engelse binnenlandse veiligheidsdienst MI5 geen jurisdictie had. Hooper was niet de officiële Section V-vertegenwoordiger bij het Haagse PCO: dat was Rodney Dennys.⁹⁹ Deze werd in 1939 benoemd als eerste Section V-vertegenwoordiger in het buitenland, al werd hij na het Venlo-incident in november 1939 meteen overgeplaatst naar het Brusselse PCO, waar Keith Liversidge inmiddels belast was met contraspionage-taken. Dennys bezocht 's-Gravenhage daarna tweemaal per week. Of hij contact met Hooper onderhield, is onbekend, maar niet aannemelijk.

Volgens Bezemer was Hooper pas van september 1939 af weer werkzaam voor het PCO.¹⁰⁰ In de BVD-inzagemap inzake Hooper stond vermeld: 'Het vermoeden bestaat, dat Hooper ook na zijn ontslag bij het B.P.C.O. [British Passport Control Office] op de één of andere wijze aan de Engelse dienst verbonden bleef. Over zijn exacte positie in dit verband zijn geen gegevens voorhanden. Het meest aannemelijk lijkt, dat hij min of meer "uit de vrije hand" voor de Engelse dienst is blijven werken.'¹⁰¹

Volgens captain Herbert (Jack) Hooper, zijn jongere broer, had Bill enige tijd na zijn ontslag een brief gekregen, waarschijnlijk van een Engelsman, waarin belangstelling werd uitgesproken voor het doen van zaken. Bill vroeg Londen om advies. Hij kreeg toestemming in te gaan op de brief en vanaf toen ontwikkelde zich een Spiel.

We volgen nu even het BNV-ondervragingsrapport: 'Tijdens het eerste treffen HOOPER-GISKES (April 1939 te KEULEN) gaf eerstgenoemde geen inlichtingen, doch kwam met het volgende voorstel: het opnemen van contact met Lord VAN SITTARD [Sir Robert Vansittart, Chief Diplomatic Adviser to Foreign Secretary¹⁰²], door middel van zijn relatie PIEK, architect uit DEN HAAG. Genoemde relatie stond op zeer vriendschappelijke voet met VAN SITTART's secretaresse. Zowel VAN SITTART als PIEK zouden betrekkingen onderhouden hebben met de Russische inlichtingendienst (contact van PIEK via Zwitserland). HOOPER zou een Rus, met gefingeerde opdracht van de Russische dienst, naar PIEK toesturen om het contact wederom nauwer aan te halen. VAN SITTART zou het door PIEK van hem verlangde materiaal aan de gefingeerde Russische dienst, in feite de Abwehr, overhandigen. Voor genoemde actie zou HOOPER F. 500 per maand verlangen.' Het eisen van een relatief hoge som gelds zou de betrouwbaarheid der gegevens alleen maar benadrukken. Berlijn wees het voorstel als te fantastisch zijnde af en dat was het ook. We kunnen hierdoor hooguit vermoeden dat Hooper in die tijd naast MI6 ook Vansittart van dienst was: Vansittart hield er toen een soort privé-inlichtingendienst op na.¹⁰³ Volgens Hoopers jongere broer, captain Herbert (Jack) Hooper, toentertijd net als zijn broer aan het PCO verbonden, had Bill al in 1934 of 1935 opdracht van het hoofd van MI6 gekregen de kringen te infiltreren, waarin de Nederlandse schilder en communist H.Ch. Pieck verkeerde. MI6 had Pieck al in 1930 en 1935 opgemerkt als een communist.¹⁰⁴

⁹⁶ Andrew, *Secret service*, p. 378, 433-434. \ Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 70-71. \ Farago, *The game of the foxes*, p. 116-118. \ Nater, *Het Venlo incident*, p. 101-102. \ West, *MI6*, p. 241. De oerbron lijkt Farago's boek uit 1972 te zijn geweest. Een nog oudere bron is natuurlijk te vinden in de verhoren van de PEC.

⁹⁷ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 296. \ De Jong corrigeerde in de tweede druk van deel 2 van zijn *Het Koninkrijk...* op pagina 76 het contact tussen 'Jackie' Hooper en de Abwehr: als gevolg van een persoonswisseling verviel dit. Dit geschiedde na door H. Hooper eind 1969 ondernomen actie.

⁹⁸ De gegevens over Hooper zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit correspondentie, vraaggesprekken en documenten van captain H. Hooper in 1992 en later.

⁹⁹ West, *MI 6*, p. 63-64, 74.

¹⁰⁰ Bezemer, *Geschiedenis van de Nederlandse Koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog*, I, p. 240.

¹⁰¹ Archief BVD Inzagemap W.J. Hooper.

¹⁰² *Who's who* 1946, p. 2792.

¹⁰³ Andrew, *Secret service*, p. 382-.

¹⁰⁴ *The Security Service*, p. 189.

Mr Jo de Vries, in 1943 in Auschwitz gestorven,¹⁰⁵ was in de jaren dertig betrokken bij het helpen van joden om Duitsland te ontvluchten. Bill Hooper, toen nog werkzaam op het PCO, had hier kennelijk bij geholpen en als blijk van erkentelijkheid voor die hulp wilde men hem een door Pieck te schilderen portret van zijn oudste dochter Mary Joyce aanbieden. De BVD vermoedde dat Hooper en Pieck elkaar op die manier in 1935 hebben leren kennen. In het kader van Hoopers opdracht tot infiltratie verliep alles dus naar wens.

Op een gegeven moment kon Bill Londen gegevens verstrekken over een voor de communisten werkende Engelse spion zoals een persoonsbeschrijving en de werkring van die persoon, het Britse Foreign Office. Cruciaal hierbij is de vraag wanneer Bill die belangrijke gegevens verstreekte: volgens documenten die Hoopers jongere broer heeft kunnen inzien was dat in zijn herinnering vòòr september 1939.¹⁰⁶ Op grond daarvan wist MI6 John Herbert King te identificeren: hij was toen hoofd van de codekamer bij het Foreign Office. In de officiële geschiedenis van MI5 is te lezen: ‘An S.I.S. agent had been in touch with Pieck in Holland and had obtained an address in London from some of Pieck’s private papers. The significance of this address was not understood at the time, but after the disclosures in 1939, it was connected with the address of Helen Wilkie, King’s mistress who was also implicated. About the same time Krivitsky, the author of the book “I was Stalin’s Agent” informed H.M. Ambassador in Washington that one King employed in the Communications Department of the Foreign Office was a Soviet agent. The result of the bringing together of these independent pieces of information was that certain notes and documents were found in Helen Wilkie’s safe deposit.’¹⁰⁷ Hij werd op 25 september 1939 gearresteerd en tijdens de huiszoeking in zijn woning werd niet minder dan 5.000 pond gevonden waarvan kon worden vastgesteld dat ze uit de Sovjet-Unie kwamen.¹⁰⁸ Hij werd op 18 oktober 1939 in het geheim tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld.¹⁰⁹ Spionagehistoricus Andrew noemt het volgens huidige maatstaven een ‘modest sentence’.¹¹⁰ Dat lijkt het inderdaad te zijn: Engeland was al in oorlog en latere spionnen kregen, zoals we eerder zagen, al snel de doodstraf.¹¹¹ Het vonnis werd niet openbaar gemaakt; dat gebeurde pas na publieke druk in 1956.¹¹² Een collega-historicus van Andrew, Richard Deacon, schrijft: ‘The case of Captain King remains one of the enigmas of Russian penetration of Britain.’

Het echte verhaal over King is gezien de discrepanties tussen de beschikbare gegevens nog niet geschreven en het uitgangspunt daarbij moet waarschijnlijk zijn dat MI6 al vòòr, mogelijk al vèr voor september 1939 exact op de hoogte was van Kings activiteiten. De implicaties daarvan kunnen verstrekkend zijn: zo is dan hypothetisch met gemodificeerde telegramteksten een spel denkbaar tussen MI6 en Duitsland.¹¹³ Deze hypothese wordt ondersteund door het feit dat de

¹⁰⁵ In OGS Slachtofferregister worden als mogelijke kandidaten aangetroffen: Jozeph de Vries; 18840328 te Voorst; 194320126 te Auschwitz.\ Jozef de Vries; 7-6-1879 te Leiden; 27-8-1943 te Auschwitz.

¹⁰⁶ H. Hooper kreeg in Londen op een gegeven moment een dossier op zijn bureau bij MI5, waarin een beschrijving zat van de gebeurtenissen rond King of Pieck. Het agentennummer was door MI6 verwijderd, maar hij kon de gebeurtenissen verbinden aan zijn broer.

¹⁰⁷ *The Security Service*, p. 190.

¹⁰⁸ Firmin, *They came to spy*, p. 54.\ Brook-Shepherd, *The storm petrels*, p. 172, 178. In die tijd werd van elk Brits bankbiljet met een grotere nominatie dan 1 pond het serienummer genoteerd en op die manier konden ze tot het moment van vernietiging worden gevolgd. Kings bankkluisje bevatte biljetten die oorspronkelijk rechtstreeks aan Sovjetrussische banken waren verstrekt en vandaar waarschijnlijk in de kas terecht waren gekomen van de NKVD, de Sovjetrussische inlichtingendienst. Verder kon zo’n £ 500,- worden gerelateerd aan een NKVD-kanaal in Londen, B.D. Gadar.\ In *The Security Service* is (op p. 190) sprake van een positief saldo van net iets minder dan 2.000 Britse ponden.

¹⁰⁹ Het is een raadsel waarom oud-BVD-hoofd Einthoven (in *Tegen de stroom in*, p. 204) Kings ontmaskering en veroordeling in het jaar 1941 plaatst: slordigheid of wist hij meer?

¹¹⁰ Andrew, *Secret service*, p. 432.

¹¹¹ Firmin geeft (in *They came to spy*, p. 54) als verklaring: ‘As he had had no opportunity of sending information to Germany after war had broken out [3-9-1939] he was not arraigned on a capital charge. Instead he was sentenced to a term of penal servitude under the Defence of the Realm Act.’ Aangezien zijn arrestatie op 25 september viel, had hij die kans echter wèl.

¹¹² Deacon, *A history of the Russian Secret Service*, p. 218-220.

¹¹³ Zie voor de aanleiding tot mogelijke machinaties bijvoorbeeld: Brown, “C”, p. 190-199. Zelfs vredesonderhandelingen in het kader van wat later het Venlo-incident zou worden, kunnen met hersengymnastiek in die context worden geplaatst. Daarbij moeten ook de opmerkingen in het dagboek van Permanent Under-Secretary Sir A. Cadogan worden betrokken; iets dat ondanks de publicatie ervan in 1971 in latere Nederlandse publicaties over het Venlo-incident niet is gebeurd. (Volgens Hinsley ea (in *British Intelligence in the Second World War I*, p. 57) was ook de Prime Minister op de hoogte.) Dilks [ed], *The diaries of Sir Alexander Cadogan O.M. 1938-1945*, p. 227, 228, 230, 231.\ Ook het toenmalige hoofd van GS IIIA, majoor J.G.M. van de Plassche, sprak zich in 1948 in die richting uit: ‘Ik denk, ik heb wel eens gedacht, dat die zaak [het Venlo-incident] geschoven was naar de generaal van Oorschot, door Buitenlandse Zaken, zoals het wel eens meer gebeurt met dingen, die nu niet des Ministers zijn, maar waar men toch iets aan wil doen en die gaan dan naar de Inlichtingendienst.’ Van de Plassche, geciteerd in *PEC 2C*, p. 31.\ Van Kleffens zelf ontkende (in *PEC 2C*, p. 289) de voorgeschiedenis van het incident te kennen; het verloren gaan van zijn dagboek over die periode kwam hem hierbij van pas. In een ander verhoor (in *PEC 4C II*, p. 1623) vertelde hij wel Sir Stewart Menzies (in november 1939 hoofd geworden van MI6) te kennen, omdat deze een neef was van Van Kleffens’ zwager. Een nieuw artikel (of boek) over het Venlo-incident zou artikelen als het slechte van Wil Deac (Germany’s Venlo sting completely compromised an already shaky British Intelligence network in Western Europe, *World War II Feature*, January 1997) onderuit halen.

Sovjetrussische inlichtingendienst in Londen de contacten met hun agenten daar, inclusief Philby en consorten, op een laag pitje had gezet en in die tijd daar ook geen personeel had om Kings materiaal voor de Duitse ambassade om te werken.¹¹⁴ King kan dan op verzoek van MI6 gemodificeerd materiaal aan de Duitsers hebben gegeven, waarvoor hij in ruil vermindering van straf kreeg: dit alles waarschijnlijk zonder medeweten van MI5.¹¹⁵

Het was Hooper gelukt Piecks kringen te infiltreren en Pieck ging ervan uit dat ook Hooper voor de Sovjet-Unie werkte. Han Pieck probeerde in mei 1940 tevergeefs naar Engeland te vluchten: hij was ervan overtuigd dat de Duitsers van zijn spionage-activiteiten op de hoogte waren. Later bleek dat volgens hem abusievelijk te zijn, omdat ze hem nooit hebben verhoord. Dat valt overigens niet te rijmen met eerder geciteerde mededelingen van Giskes over de inhoud van Hoopers voorstel uit april 1939 met betrekking tot Pieck en Vansittart. Pieck figureert daar prominent in als een contact van de Sovjetrussische inlichtingendienst en zo'n aanwijzing had de Abwehr zeker nagetrokken: opnieuw reden te twijfelen aan Giskes' mededelingen. Hier kan nog wel worden opgemerkt dat het prijsgeven van Piecks naam aan de Abwehr kan passen in een eventueel contraspionagespel van Section V: in hun ogen had Pieck zijn rol allang uitgespeeld. Hoe het ook zij, Hooper zag wel kans naar Engeland te gaan en Pieck gaf hem vertrouwelijke paperassen ter bewaring mee. Toen die na de oorlog bij de BVD terecht kwamen, heeft Hooper kennelijk een goede smoes bedacht om zijn handelwijze te rechtvaardigen: hij had Piecks papieren immers een duidelijk andere bestemming gegeven. In maart 1941 had Hooper daarover geschreven: 'De boeken & documenten welke [ik] in zake Pieck nog overhandigde plus de informatie welke ik hen [MI5] gaf zijn nog in behandeling, dus het verloop lijkt mij volkomen normaal.'¹¹⁶ Hooper werkte na de oorlog dan ook in goede verstandhouding met Pieck samen bij het inrichten van een tentoonstelling in Tokio.¹¹⁷ De BVD raakte geïnteresseerd in eventuele actuele aspecten van het vooroorlogse spionagenetwerk waarvan Pieck en Krivitsky deel hadden uitgemaakt. Han Pieck werd in maart 1950 benaderd door een BVD-medewerker met het alias Van Oosterzee met de vraag of hij wilde uitweiden over zijn oude communistische kameraden.¹¹⁸ Voor het verifiëren van Van Oosterzees bona fides schakelde Pieck zijn kennis Vrinten in. Ze kenden elkaar al sedert 1937/1938 en Vrinten werkte na de oorlog bij het Kabinet van de Afdeling Politie van Justitie. Han was de BVD uiteindelijk ter wille, al vertelde hij lang niet alles. Volgens Cornelissen werd Pieck geconfronteerd met de aanwezigheid van zijn eigen paperassen in het BVD-archief en was hij 'volkomen overdonderd'.¹¹⁹ Dat moet dan in 1950 of later zijn gebeurd. Hij hielp ook MI5 tijdens een bezoek van enkele dagen in april 1950 aan Londen, waar hij vooral vertelde over de activiteiten van de 'Sovjetdienst in Engeland in het tijdvak van 1936-1939'.

Boeiend is nog een onvermoede relatie uit 1955; hoe groot is dat wereldje nu feitelijk? In dat jaar werd een poging ondernomen een tentoonstelling in te richten over Europese integratie; bij die poging werd Piet Brijnen betrokken, de eerder ten tonele gevoerde inlichtingenman. In maart 1955 werd met hem gesproken over salaris, representatievergoeding, kosten van buitenlandse reizen en over kantoorhuur.¹²⁰ Het kantoor bevond zich ten huize van Han Pieck.

Terug naar de vooroorlogse samenkomsten van Hooper met Giskes. De tweede ontmoeting tussen Hooper en Giskes vond eind mei 1939 plaats; de laatste deelde Hooper toen Berlijns afwijzing van het voorstel mee. Ook nu had Hooper hem niets nieuws te vertellen en Giskes vertelde het contact daarom te willen afbreken. Hooper trachtte Giskes tot andere gedachten te brengen en noemde toen volgens Giskes de naam van een voor de Engelsen werkende agent: Krüger.¹²¹ We hebben Krügers verraad door Van Koutrik al behandeld en we kunnen Giskes' bewering wellicht zien in het licht van rancune over het niet doorzien van Hoopers dubbelrol: het ergste dat een contraspionage-officier kan overkomen. Het door Giskes 'claimen' van Krügers ontmaskering kan mogelijk tevens in verband worden gebracht met de spanning die aanwezig was in de verhouding tussen Giskes en Protze tijdens de oorlog. Protze bleef toen rechtstreeks aan Canaris rapporteren, terwijl III Ast Nederlande van mening was dat dit via de Ast moest lopen. Volgens Schreieder was dat om te voorkomen dat Giskes zich kon tooien met Protzes veren: 'Er [Protze] gab seine Berichte dahin, wo er glaubte, dass man

¹¹⁴ Andrew; Mitrokhin, *The Mitrokhin archive*, p. 109.

¹¹⁵ Blunt, een collega van agent Philby, kon door zijn dienstverband bij MI5 tijdens de oorlog rapporteren dat King tot zijn identificatie als agent door een overloper (Krivitsky) tegen het begin van de oorlog niet door MI5 was opgemerkt. Andrew; Mitrokhin, *The Mitrokhin archive*, p. 119.

¹¹⁶ NA JL, ds 140, 250. Brief dd 28-3-1941 van Hooper aan Van 't Sant.

¹¹⁷ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 296-297.

¹¹⁸ AMJ PolK ab, P 94/50. Rapporten dd 20-3-1950 en 2-6-1950 van Vrinten.

¹¹⁹ Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom*, p. 167.

¹²⁰ ■ Archief Ministerie van Algemene Zaken, Bijzondere Voorlichtingscommissie, 9. Verslag BVC-vergadering op 29-3-1955.

¹²¹ Volgens Nater (in *Het Venlo incident*, p. 102) zou Hooper voor het verraden van Krüger zelfs 5.000 gulden hebben gekregen.

sie brauchte. Er hat nichts der Abwehrstelle gegeben, damit Giskes es nicht an *Canaris* geven konnte, sondern machte es selbst.¹²² Giskes bevestigde het niet-rapporteren van Protze, maar zelf weet hij dit aan de omstandigheid dat Protze simpelweg niets te rapporteren had.¹²³ Als we Farago moeten geloven smeeden Stevens en Hooper nog vòòr september 1939 een plan om Giskes naar Nederland te lokken.¹²⁴ Begin oktober kreeg Protze via Van Koutrik te horen dat Hooper weer voor het PCO werkte; Protze waarschuwde meteen Hamburg. Tijdens zijn reis kon Giskes nog net voor de Nederlands/Duitse grens worden tegengehouden. Tegenover Charles Whiting, een schrijver van vele boeken over de Tweede Wereldoorlog, beweerde Giskes na de oorlog dat hij nog steeds kwaad op Hooper was, omdat deze had geprobeerd Giskes naar Nederland te lokken om hem te vermoorden.¹²⁵ Whiting neemt dit voor zoete koek aan – hij staat er niet bij stil dat een levende Giskes in Britse handen veel waardevoller zou zijn – en onderbouwt kritiekloos de mythevorming rond Hooper door Giskes' bewering weer te geven dat Hooper op grond van Giskes' verhaal werd opgehangen.

Kortom, Bill Hooper boekte de nodige successen in de strijd tegen Sovjetrussische spionage en tegen de Abwehr en dat was de reden dat hij na zijn nipte ontsnapping uit Nederland in mei 1940 te Londen hartelijk werd ontvangen.¹²⁶

Volgens West ontwikkelde Section V vervolgens een plan om Hooper als dubbelagent naar Nederland terug te sturen, maar dat werd door het hoofd van MI6 afgekeurd.¹²⁷ Dit lijkt gezien het voorkomen van Hoopers naam met adres op de Fahndungsliste - Holland ook terecht onzinnig: in de woorden van Hoopers jongere broer 'sheer madness'.¹²⁸ Terug in Nederland zou hij vrijwel zeker zijn gearresteerd, wanneer hij contact had opgenomen met de Abwehr (hetgeen hij in zijn rol van dubbelagent had moeten doen). Giskes en Von Feldmann kenden hem van gezicht en hij mocht aannemen dat hij bij Treffs in Duitsland door de Abwehr was gefotografeerd. Van één geval is bekend dat bij de rekrutering van een Abwehr III-agent om een foto werd gevraagd en de personalia werden genoteerd.¹²⁹ De cruciale vraag is dan of Hooper tijdens verhoren zijn rol als Abwehr-agent overtuigend had kunnen spelen. De Abwehr had kennelijk reden hem op de Fahndungsliste te plaatsen, maar hoe hard het bewijs en de aard van de verdenking was, was vanuit Londen niet in te schatten.¹³⁰ Is het kwaaddenkend een alternatieve verklaring te opperen: wilde iemand binnen MI6 van Hooper af? Hij werd in Londen hoofd van een eenmansbureautje dat onder MI6 ressorteerde; Vrinten die er in juli 1940 kwam werken vertelde dat Hooper 'belast was met het organiseren van een dienst voor parachutisten in Nederland.'¹³¹ Mogelijk werd zijn afdeling B24 genoemd; dezelfde waar Van Koutrik aan verbonden was. Hooper en Vrinten verdwenen er medio december 1940: 'Toen we goed en wel aan de gang waren, werd het zaakje afgenomen en kwamen er andere heren.'¹³² Vrinten merkte nog op: 'Hooper en *Rabagliatti* konden samen niet goed overweg. *Rabagliatti* wilde de zaak in eigen hand houden.'

In Londen werd Hooper door diverse omstandigheden, verwickelingen rond zijn persoon en tegenstellingen tussen de Engelse en Nederlandse geheime diensten en de politieke consequenties daarvan, bij MI6 uitgerangeerd; hij ging toen voor MI5 werken.¹³³ Het was Hooper gelukt vrijwel iedereen zand in de ogen te strooien – na de oorlog bleef ook de BVD

¹²² J. Schreieder, geciteerd in *PEC*, 4C I, p. 90-91.

¹²³ GAGR, Gemeentepolitie, 2516. Betrifft "Stelle P" Kaptn. z. See Protze, ongedateerd, anoniem [Giskes].

¹²⁴ Farago, *The game of the foxes*, p. 122.

¹²⁵ Whiting, *Hitler's secret war*, p. 195. Het boek werd door Kluiters gerecenseerd op de website van de NISA.

¹²⁶ Hooper stond met adres vermeld in de Fahndungsliste - Holland (de betreffende pagina is gereproduceerd in De Jong, *Het Koninkrijk... 2*, illustratie no 61). Hij was ook onder nummer 173 opgenomen in de Sonderfahndungsliste voor Engeland. Daar werd een alias van hem als Brits agent vermeld, Konrad, en was aangetekend dat hij gesignaleerd stond voor het Reichssicherheitshauptamt Afdeling IV E4. Lampe, *The last ditch*, p. 183. Volgens West (in *MI 6*, p. 74) maakte Hooper eind 1939 gebruik van het alias Arthur Rumbelow (met een m).

¹²⁷ West, *MI 6*, p. 74.

¹²⁸ Archief Kluiters. Kopie brief dd 1-3-1985 van H. Hooper aan West met commentaar op diens boek *MI 6*.

¹²⁹ AMJ CABR, G.J.H. Seelen. PV dd 13-10-1947, verhoor Seelen.

¹³⁰ Het hoofd van MI6, S.G. Menzies, wilde volgens Popov (en Brown) al in november 1940 zijn contact met *Canaris* hernieuwen; "C's" purpose was to establish the state of mind of the Abwehr, which in his estimation had been on the side of the defeatists and, consequently, ripe for penetration. An opportunity arose in December when a Yugoslav of good family, position, and education arrived in London from Lisbon. The Yugoslav's real name was Dusko Popov, his code name Tricycle.' De door Popov over *Canaris* en zijn kringen vergaarde informatie moest hij zonder tussenkomst van anderen rechtstreeks aan Menzies doorgeven. Als we Popov mogen geloven! Brown, "C", p. 307-.

¹³¹ Vrinten, geciteerd in *PEC* 4C I, p. 416-419.

¹³² Vrinten ging op 15-12-1940 over naar de CID. De suggestie dat de ontmaskering van Van Koutrik de oorzaak was van Hoopers en Vrintens ontslag klopt qua tijdstip niet. Van Koutrik was in 1941 nog werkzaam bij MI5 en MI6. Volgens Vrinten en Van Koutrik werd deze laatste in 1943 ontslagen. Vrinten in *PEC* 4C II, p. 1368; Van Koutrik in *PEC* 4C II, p. 1516. Ook captain L.L. (Lionel) Loewe lijkt het veld te hebben moeten ruimen: hij ging op 2-12-1940 over naar SOE. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 124.

¹³³ Al in oktober 1940 werd gezocht naar een vervanger voor Hooper, mogelijk naar aanleiding van de arrestatie van een door Hooper uitgezonden

over hem twijfelen – maar dat had als consequentie dat hij niet langer echt vertrouwd werd. Buiten dat werd hij een speelbal van hogere machten.

Hooper en Van Buuren

Onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland II* ‘Het echtpaar Van Houdt’ komt de smokkel van joden vanuit Duitsland via Limburg naar België ter sprake. Ook op legale wijze werd geprobeerd uit Duitsland weg te komen. In Nederland werd dan bijvoorbeeld via een advocaat een immigratievergunning aangevraagd. Een van de advocaten die zich hiermee bezighielden, was mr dr M.H.H. Franssen met een advocatenkantoor op het Korte Voorhout in 's-Gravenhage.¹³⁴ In september 1938 verzorgde hij de aanvraag van de Turkse jood Rifad Avigdor.¹³⁵ Deze man was als ingenieur werkzaam op het Luftfahrtministerium in Berlijn; hij was deskundig op luchtvaartgebied en bezat tevens een aantal patenten op dit terrein. Hij mocht Berlijn als ‘Geheimnisträger’ niet verlaten; hij had met andere woorden toegang tot gerubriceerde gegevens.¹³⁶ Nadat Franssen de vergunning rond had gekregen, kwam Avigdor in het geheim bij Beek de grens over, volgens Franssen ‘verwelkomd door Nederlandsche marechaussee.’¹³⁷ Franssen was voor het verkrijgen van de vergunning ingeschakeld door G.A.M. van Dusseldorp en mr A.D. van Buuren, directeur van de nv Montan Export¹³⁸ aan de Nieuwe Parklaan 55 te 's-Gravenhage, een firma die handelde in erts, metalen en machines.¹³⁹ Van Buuren had op de een of andere manier te maken met inlichtingendiensten en hij stond in september 1939 met adres voor de Gestapo (III B) gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939. Volgens zijn zoon had ene Tielens destijds aan Van Buuren gevraagd tijdens zijn reizen door Duitsland de ogen open te houden.¹⁴⁰ Dit is vrijwel zeker kapitein, later ritmeester P.M.H. Tielens geweest die adjudant van de minister van Defensie was en later verbonden was aan GS III.¹⁴¹ Het is mogelijk dat Van Buuren ook relaties onderhield met MI6, al zullen dat geen zakelijke zijn geweest; zijn firma was gevestigd in het pand naast dat van MI6: het Passport Control Office. Dat zal alleen zijn geweest, omdat het PCO Van Buuren wantrouwde in het kader van zijn vriendschap met Kurt Wenzel van de nv Montan Export.¹⁴² Wenzel had PCO-agent Funk benaderd om hem alles over het PCO te laten vertellen. Funk bracht het PCO van deze poging op de hoogte. Samen met Van Buuren en Bercowitz had Avigdor op basis van een van zijn patenten op 29 juni 1939 te 's-Gravenhage de nv Nederlandsche Pompen Maatschappij opgericht.¹⁴³ Daarna vertrok hij naar Engeland waar hij zijn kennis van de Duitse luchtvaart ten dienste van dat land stelde.¹⁴⁴ Het Brits gezantschap te 's-Gravenhage zou in mei 1940 A.D. van Buuren het advies hebben gegeven naar het buitenland te vertrekken.¹⁴⁵ De Duitsers waren er kennelijk op gebrand Van Buuren te pakken te krijgen, omdat zijn adres volgens Franssen ‘bij de inval der Duitsers over de zender Bremen werd afgeroepen met de instructie aan de valschermtroepen, dat dit een centrum van de Engelse Intelligence Service was, en dat zij daar bijzonder op moesten letten.’¹⁴⁶ Van Buuren heeft de oorlog echter overleefd.¹⁴⁷ Mogelijk vormden de foutieve vermelding van zijn

(..vervolg)

agent (L.A.R.J van Hamel). Brijnen van Houten; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 95, 142.

¹³⁴ AMJ CABR, M.H.H. Franssen. PV dd 9-10-1947, verhoor Franssen.

¹³⁵ AMJ CABR, M.H.H. Franssen. Afschrift brief dd 22-4-1947 van R. Avigdor.

¹³⁶ AMJ CABR, M.H.H. Franssen. Pleitnota van mr C. Kroon inzake Franssen.

¹³⁷ AMJ CABR, M.H.H. Franssen. Bericht dd 2-12-1945 van Franssen.

¹³⁸ Daniël Wolf had belangen bij de nv Montan te 's-Gravenhage; omdat Wolf naar New York was verhuisd, behartigde zijn juridisch raadsman H.A.J.M. Kusters zijn belangen in onder andere Montan en nv Cinefina. Volgens Klinkenberg (in *Buitenlandse Zaken*, p. 277) is Wolf een informant van GS III geweest. In die tijd waren er twee firma's met het woord 'Montan' in hun naam; het is niet zeker bij welke van de twee Wolf belangen had.

¹³⁹ Van Buuren was ook betrokken bij een samenwerking tussen de Nederlandse en Duitse marine inzake de bouw van slagschepen. NA BNV, 2710. BNV-rapport inzake J.L. La Gro dd 8-2-1946.

¹⁴⁰ Telefoongesprek P.A. van Buuren 2000.

¹⁴¹ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 398. Zo kwam J.E.A. Post Uiterweer omstreeks 1938 via Tielens in contact met Van Buuren. Post Uiterweer in *PEC 4C II*, p. 1362.

¹⁴² NA JUSLON, 10506. Report no 300 inzake Van Buuren dd 12-9-1940.

¹⁴³ NA JUSLON, 3359. Afschrift brief dd 5-1-1946 van Haagse Vreemdelingendienst aan Rijksvreemdelingendienst.

¹⁴⁴ In Engeland was in 1933 de Self-Priming Pump and Engineering Company Ltd (SPE) opgericht. In 1934 kocht de Continental Car Hire Co 3800 aandelen daarin en Montan Export 5500 aandelen, zodat B. Bercowitz (oprichter van de Continental Car Hire Co) en Van Buuren het voor het zeggen hadden. Telefoongesprek P.A. van Buuren 2000. NA JUSLON, 4048. Brief dd 30-10-1941 van CID aan Min van BiZa. Avigdor stond gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste GB.

¹⁴⁵ De Jong, *Het Koninkrijk...* 9 I, p. 56.

¹⁴⁶ Franssen werd tijdens de oorlog lid van de NSB en nam de taak op zich als Verwalter een enorme reeks van organisaties op te heffen, waaronder onder andere de Rooms-Katholieke Staatspartij, de Staatkundig Gereformeerde Partij, de Vrijzinnig-Democratische Bond, de Christelijk-

adres in de Sonderfahndungsliste 1939 (Nieuwe Parklaan 75) en de waarschuwing via de uitzending daar een bijdrage toe.¹⁴⁸ Bovendien woonde Van Buuren met ingang van 3 april 1937 op de Brusselschelaan nummer 4 te 's-Gravenhage.¹⁴⁹ Skrodzki vertelde na de oorlog: 'De Abwehr had haar gegevens over Nederland aan Gobbels moeten afstaan, die den inval in Nederland door zijn propaganda begeleidde. Hans Fritsche zond zodoende op 10 Mei 1940 diverse namen van vreemde agenten door de radio uit, die in Holland gewerkt hadden. Dit had, zeer tot onze woede, tot gevolg, dat wij er slechts weinige vonden.'¹⁵⁰ Het zou de bedoeling van de Britten zijn geweest Van Buuren naar Engeland te krijgen, maar in de verwarring van die oorlogsdagen hielpen ze mogelijk de verkeerde Van Buuren. In de Sonderfahndungsliste 1939 was nog een Van Buuren opgenomen: mevrouw G. van Buuren met als adres Stationsweg 27 te 's-Gravenhage. Zij stond gesignaleerd voor Ast Wilhelmshaven met de vermelding dat ze verbonden was aan de Franse inlichtingendienst.¹⁵¹ Het vreemde nu is dat ze als Frau van Buuren met hetzelfde adres was opgenomen in de latere Fahndungsliste - Holland, maar A.D. van Buuren niet!

De secretaris-generaal van het Nederlandse departement van Justitie, mr J.R.M. van Angeren, was in mei 1940 met zijn minister en andere leden van de regering naar Londen overgekomen en hij beweerde tegenover de Parlementaire Enquêtecommissie daar in zijn hotel A.D. van Buuren – die hij wel van gezicht kende – te hebben ontmoet: deze zou daar al vòòr 10 mei 1940 hebben vertoefd.¹⁵² 'Hij [Van Buuren] was directeur van de Montan Export, een soort van naamloze vennootschap. Hij werkte samen met een Pool, ten minste iemand met een Poolse naam. Zij hadden een fabriek in Engeland, waar zij kleine pompen maakten, die werden gebruikt bij het starten van vliegmachines voor de extra druk van de benzine. Bij gewone vliegtuigen wordt dat met de hand gedaan en daarvoor werden dan deze pompjes gebruikt. Wanneer die vliegtuigen in ijlere luchtlagen waren, begonnen die pompjes te werken. Deze waren natuurlijk voor de oorlogvoering van belang.' Van 't Sant verklaarde tegenover dezelfde commissie: '*Van Buuren* ken ik uit Nederland, omdat wij gezamenlijke vrienden hadden; hij is naar Engeland gegaan, waar ik hem ontmoet heb in het hotel, waar de Nederlandse Ministers vertoefden. *Van Buuren* vertelde, dat hij uit Nederland gevlucht was, op aanraden van de Engelse legatie, omdat hij stond op de lijst van de Duitsers van mensen, die direct na de komst van de Duitsers in Nederland moesten worden aangehouden. Hij woonde in Den Haag op de Nieuwe Parklaan.'¹⁵³ De voorzitter van de commissie merkte daarover terecht op dat hij Van Buuren niet had aangetroffen op de Fahndungsliste - Holland. Van 't Sant antwoordde: 'Op een gegeven moment vroeg Scotland Yard wie die man was, die altijd bij de Ministers rondscharrelde. Toen antwoordde ik: Dat weten jullie zelf wel, hij is op aanraden van jullie zelf naar Engeland vertrokken, hij staat op de lijst. Toen bleek, dat zij de verkeerde man hadden genomen! Zodoende kwam hij in Engeland, maar de Engelsen hadden zich daarmee vergist.'

Minister van Defensie A.Q.H. Dijkhoorn verklaarde over Van Buuren die hij 'amper kende' dat hij 'ons vóór de capitulatie in Mei 1940 zeer belangrijke gegevens [heeft] verstrekt, o.m. omtrent het tijdstip van de Duitse aanval.'¹⁵⁴ Dat van die gegevens kan correct zijn, maar net als Van 't Sant vergiste ook Dijkhoorn zich inzake het voorkomen van Van

(..vervolg)

Democratische Unie, de Nederlandsche Beweging voor 'Eenheid door Democratie' en de Nederlandsche Vereeniging voor Huisvrouwen. Wegens het verlenen van hulp aan de vijand werd hij op 17-12-1948 tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld. AMJ CABR, M.H.H. Franssen.

¹⁴⁷ AMJ CABR, M.H.H. Franssen. Afschrift brief dd 22-7-1946 van Van Buuren aan C. Kroon. \ Van Buurens gezin heeft geen noemenswaardige last ondervonden. Zijn vrouw werd door de Sicherheitsdienst tevergeefs ondervraagd; hij werd deutschfeindlich genoemd. Telgesprek P.A. van Buuren 2000. \ In april 1941 werd de Rijksduitser Kurt Wenzel als Verwalter aangewezen van drie firma's op het adres Nieuwe Parklaan 55: nv Montan Export, nv Nederlandsche Anodising Maatschappij en nv Continental Car Hire Company. In 1932 was hij als adjunct-directeur bij Montan Export in dienst gekomen en hij woonde op de Nieuwe Parklaan 75. In september 1940 rapporteerde hij dat een Montan-dochtermaatschappij, de Nederlandsche Anodising Maatschappij, volgens een Brits patent aluminium anodiseerde voor een aantal Nederlandse firma's zoals Enkes en Van der Heem in Voorburg, de nv Nederlandsche Pompen Mij in 's-Gravenhage en Nedinsco in Venlo. Hij benadrukte dat deze firma's alle voor de Wehrmacht werkten. AMJ CABR, P.A.I. Steens. Brief dd 26-10-1942 van Wenzel; CABR, Montan Export.

¹⁴⁸ Op het adres Nieuwe Parklaan 75 was in 1939 de nv Continental Car Hire Company (Continentale Waggon Expl. Mij) gevestigd. Daar woonden Bernard Bercovic (Bercovitz, 1891) en Kurt Wenzel. 'Bernard Bercowitz' stond als directeur voor de Gestapo (IIIB) gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939 met eerderevermeld adres en met het adres Nieboerweg 215; bij Wenzel werd Nieuwe Parklaan 75 vermeld. Bercowitz (de schrijfwijze varieerde nogal eens) wist Nederland te ontvluchten en nam in Canada de leiding op zich van een fabriek van de Self-Priming Pump & Engineering Co Ltd. *Algemeen adresboek van Nederland 1939*, p. 1170. \ Informatie GAGR. \ NA JUSLON, 4048. Brief dd 30-10-1941 van CID aan Min van BiZa.

¹⁴⁹ Informatie GAGR.

¹⁵⁰ Afschrift PV dd 30-4-1946, verhoor Skrodzki.

¹⁵¹ Met G. van Buuren werd Greetje van Buuren-Hogendorff bedoeld. Informatie GAGR.

¹⁵² Van Angeren in *PEC 4C I*, p. 411.

¹⁵³ Van 't Sant, geciteerd in *PEC 4C I*, p. 492.

¹⁵⁴ Dijkhoorn, geciteerd in *PEC 4C I*, p. 186.

Buurens naam op de lijst: ‘Aangezien men van mening was, dat hij [Van Buuren] op de zwarte lijst [de Fahndungsliste - Holland] stond, is hij, door de Engelsen gewaarschuwd, naar Engeland uitgeweken, hetgeen klopte met de door hem verstrekte inlichtingen.’ In het Haagse gemeentearchief bestaat er slechts één persoonskaart op naam van A.D. van Buuren. Er was dus maar één A.D. van Buuren en deze kwam niet voor op de Fahndungsliste - Holland. Dan zijn er twee mogelijkheden: a. het PCO heeft Van Buuren de raad gegeven naar Engeland uit te wijken of b. conform de eerdere vermelding van Van Angeren: Van Buuren bevond zich al vòòr 10 mei te Londen.

Desondanks werd Van Buuren geïnterneerd. Bercovitz had bijna hetzelfde lot gedeeld. Hoopers broer Herbert bij E.1a van MI5 schreef: ‘Bercovitz’ connection with the N.V. Montan has, of course, at times created some doubt with regard to his bona fides on account of the extensive German interests of this firm and the suspicion that one of their employees was in some way involved in German espionage. Another reason why Bercovitz’ bona fides were doubted was his close association with A.D. van BUUREN, about whom we have sent you all our information on record. It was on account of his friendship with this man that in May, 1940 we considered having Bercovitz interned, but it considered wiser under the circumstances to allow him to proceed to the United States. It is known that Bercovitz is now in Canada where he is in charge of the Canadian branch of the Self Priming Pump & Engineering Co. Ltd. [...] Although there is no definite information to indicate that Bercovitz has at any time been actively engaged in activities in the favour of our present enemies and against the Allied war effort, his association in the past with a doubtful firm and persons of doubtful loyalty have always caused the authorities to exercise extreme caution in their dealings with this man. The very high value which is attached to the particular aircraft fuel pump he manufactures, has made it necessary to waive the security objections we had against him from time to time.’¹⁵⁵ Het belang van de zaak-Van Buuren moest volgens de toenmalige minister van Waterstaat ir J.W. Albarda niet worden onderschat; de overkomst van Van Buuren is een ramp geweest ‘voor de toestand in de Regeringskringen in Engeland, want die persoon is het middelpunt geweest van de zeer scherpe controversen [...]. Ik geloof, dat dat de grote factor is geweest, die heeft geleid tot de eerste moeilijkheden in het Kabinet, tot de demissie van de heer Dijxhoorn en – als verder gevolg – de demissies van de heren [ministers] Welter en Steenberghe. Daar zie ik de invloed van het geval-van Buuren in. Ik bedoel niet een daadwerkelijke invloed van de heer van Buuren, maar van het geval-van Buuren.’¹⁵⁶

In augustus 1940 had Hooper samen met F. van ’t Sant, hoofd van de Centrale Inlichtingsdienst (CID) te Londen, de naar Engeland overgekomen A.D. van Buuren verhoord. Het resultaat was dat de internering werd gecontinueerd: in 1934 was hij aanwezig geweest bij een gesprek tussen de Nederlandse NSB-leider Mussert en het Italiaanse staatshoofd Mussolini. Voldoende reden voor de Engelsen hem geïnterneerd te houden. Onder *Agenten naar de overkant* wordt een aanbeveling geciteerd van het Engelse Joint Intelligence Committee (JIC) over het effect van de internering van Duitsers in Engeland. ‘Acting on the JIC’s recommendations, the Chiefs of Staff agreed that there should be no relaxation of principles and regulations under which the internment of aliens was originally carried out; that the number and categories of aliens at large should be periodically reviewed "with the object of putting every possible obstacle in the way of the establishment by the enemy of agents in this country"; that censorship of mail should be more thorough; and that conditions of internment should be ameliorated so far as possible so as to remove any possible grounds for public criticism’.¹⁵⁷

In januari 1941 kreeg Hooper weer met Van Buuren te maken, toen hij bij B24 van MI6 met deze zaak werd belast.¹⁵⁸ Van ’t Sant was door onder andere minister van Defensie Dijxhoorn – De Jong beschrijft de affaire¹⁵⁹ - onder druk gezet Van Buuren vrij te krijgen; dat lukte op 20 november 1940. Uiteraard waren de Engelsen daar niet blij mee. Hooper schreef in januari 1941: ‘On perusal of the file I come to the conclusion that two points stand out in the case, i.e. the actual evidence supplied against van Buren by General van ’t Sant and the influence and pressure exerted by a number of members of the Dutch Government for the purpose of engineering van Buren’s release. [...] Van Buren admitted that -

- 1) he had acted as translator in 1934 during a conference between Mussolini and Mussert. [¹⁶⁰]
- 2) according to him, the object of the conference was solely the question of Mussolini providing funds for Mussert for the N.S.B.;
- 3) he never reported this to the Dutch authorities [...]

It now becomes clear that van Buren’s case was used by certain irresponsible Dutch Government officials to fight the

¹⁵⁵ NA JUSLON, 3359. Notitie dd 12-4-1943 van E. 1a/HH/2777.

¹⁵⁶ Albarda, geciteerd in *PEC 4C II*, p. 1687.

¹⁵⁷ Howarth, *Intelligence chief extraordinary*, p. 136.

¹⁵⁸ NA JL, ds 196, P 62/705. Brief dd 9-1-1941 van Hooper aan Cowgill.

¹⁵⁹ De Jong, *Het Koninkrijk...* 9, I, p. 172-173.

¹⁶⁰ J.E.A. Post uiterweer meende (in *PEC 4C II*, p. 1361) dat Van Buuren de advocaat van de Italiaanse legatie was.

Chief of the Dutch Secret Service.¹⁶¹ Van 't Sant lag toen inderdaad onder vuur wegens vermeende misstappen en intriges.¹⁶²

Hoopers niet geplande reis naar Londen had problemen veroorzaakt door een nieuw onderkomen en het huishouden; tegen het einde van 1940 kreeg hij financiële moeilijkheden en hij ging geld lenen, voornamelijk van Van 't Sant.¹⁶³ Zijn salaris van 50 pond per maand was bijvoorbeeld onvoldoende om ook nog eens de voor zijn kantoor gemaakte kosten te dragen.¹⁶⁴ Eind maart 1941 schreef hij Van 't Sant daarover:

‘Reeds in October l.l. vroeg ik verhoging van salaris, doch men zeide dat dit niet kon alvorens ik 3-5 verschillende menschen in Ned. had. Dit had misschien gekund wanneer U destijds had toegestemd menschen te leveren en te betalen op de Ham. basis. [...] Vergrooting van activiteiten brachten niet altijd resultaten, ik herinner U aan de door ons gezette plannen en de plotselinge tegenwerking der Min. van D[efensie = Dijkhoorn]. De plotselinge overname van mijn werk door Rabag[liati]. hielp mij niet, het was mij onmogelijk alles plotseling te gaan verminderen, ik moest dit geleidelijk doen. Het was danook dat ik eind November - begin December een tekort begon te voelen welke naar ik hoopte zich in Januari Februari door verbetering van positie zichzelf zou oplossen. Het tegenovergestelde gebeurde, waarschijnlijk door vijanden in BB, werd ik door Ned. Ambt. aangevallen en als zoodanig werd mijn positie ondragelijk. [...] Dat verder een bedrag van £3.10.0 (ong.) wordt afgetrokken voor overtocht in Mei 1940, terwijl men alleen in Nederland wachtte op instructies en op de z.g. doodenlijst stond, zijn voorvallen welke U bekend zijn, doch de moeite waard om deze aan te halen om een beeld te vormen.’ Een pond was toen 7,60 gulden waard.

Op 28 februari 1941 schreef Van 't Sant een brief aan Hoopers opvolger, luitenant-colonel C.E.C. (Euan) Rabagliati, met wie hij in het kader van de agentenuitzending te maken had.¹⁶⁵ ‘In connection with your confidential information to me regarding your experiences with Mr. Hooper of the last few days, and referring to your discussion with His Royal Highness on the 26th inst., a conversation took place between His Royal Highness, General Jhr. [W.C.M.] de Jonge van Ellemeet¹⁶⁶, Captain Derksema, Mr. von Bernuth and myself [de drie laatsten behoorden tot de CID].

Leaving out of consideration the measures to be taken by the English service against Mr. Hooper, His Royal Highness and the above gentlemen, knowing of the financial difficulties of the family Hooper, are willing to aid this family once financially, in order that they may find a way out of their troubles.

We do not wish to do this, however, without being convinced that the English service would raise no objection.’ Hieruit kan worden afgeleid dat Rabagliati Hooper uit de weg wilde hebben en daartoe Van 't Sant en prins Bernhard ‘bewerkt’ had; hieruit mag echter niet worden geconcludeerd dat hij dit op eigen initiatief heeft gedaan. De opzet moge blijken uit het antwoord aan Van 't Sant dat Rabagliati diezelfde dag nog opstelde: ‘I am in receipt of your confidential letter of today’s date. I am very definitely of the opinion that His Royal Highness and the other gentlemen you mention should refrain from providing financial help to Hooper.

There is no reason whatsoever why this man should continually be in financial difficulties; he is paid a most adequate salary, in addition to which he is in receipt of a special allowance. [Hooper ontkende dit in een brief aan Van 't Sant.¹⁶⁷] Furthermore, he is reimbursed most lavishly for very large expenses, for which he never fails to claim.

I was indignant when you told me that Hooper had approached Mr. von Bernuth and borrowed £32 on February 24th or 25th, but as this loan had already been made I could do nothing.

I need not say that I greatly appreciate your readiness to help Hooper. I assure you, however, that we are fully capable and ready to look after our own employees, and I must request that you will not intervene.¹⁶⁸ Van 't Sant schreef daar

¹⁶¹ Er bestaat geen CABR-dossier inzake Van Buuren. Klinkenberg beweert (in *Prins Bernhard*, p. 204) abusievelijk dat Van Buuren lid is geweest van de NSB. Zie voor Van Buurens naoorlogse activiteiten bijvoorbeeld: Van der Gouw, ...*alias TEIXEIRA* I, hoofdstuk 4.

¹⁶² (toevoeging EV): Voor een biografie van Van 't Sant, zie: S. van der Zee, *Harer Majesteits loyaalste onderdaan François van 't Sant (1883-1966, Amsterdam, De Bezige Bij, 2015.*

¹⁶³ NA JUSLON, 3240. Briefjes dd 26-11-1940, 2-12-1940 en 14-1-1941.

¹⁶⁴ NA JUSLON, 3240. Brief dd 28-3-1941 van Hooper aan Van 't Sant. Hoopers kantoor bevond zich hoogstwaarschijnlijk in een flat in Fountain House, niet ver van Victoria station. C.H. van Brink in *PEC 4C I*, p. 906.

¹⁶⁵ NA JUSLON, 3240. Brief dd 28-2-1941 van Van 't Sant aan Rabagliati.

¹⁶⁶ De Jonge van Ellemeet, adjudant van koningin Wilhelmina, was iemand die naar eigen zeggen niets van de CID moest hebben en Van 't Sant absoluut wantrouwde. De Jonge van Ellemeet in *PEC 4C I*, p. 5.

¹⁶⁷ ‘U weet dat m'n salaris £ 50.0.0. bedraagt zonder enige duurtetoelagen. [...] Mijn flat en de daarmee verbonden onkosten zijn mij reusachtig tegengevallen. De rekeningen van licht, verwarming, schoonhouden enz. waren naar Ned. maat, schrikbarend hoog. Voor al deze onkosten werd mij geen enkele toelage gegeven en bij verzoek voor tegemoetkoming in deze volkomen geweigerd.’ Op het moment van schrijven had Hooper een schuld van zo'n 130 pond. NA JUSLON, 3240. Brief dd 28-3-1941 van Hooper aan Van 't Sant.

¹⁶⁸ NA JUSLON, 3240. Brief dd 28-2-1941 van Rabagliati aan Van 't Sant.

vervolgens minister van Justitie P.S. Gerbrandy over: 'Ik heb de eer Uwer Excellentie te berichten dat mij van de zijde van den Engelschen dienst mededeelingen zijn verstrekt omtrent handelingen van den Heer Hooper, welke een verdere samenwerking met dezen niet langer wenschelijk doen zijn.

Bij schrijven van 28 Februari 1941 heb ik aan den Engelschen dienst mededeeling gedaan van mijn besluit iederen omgang met den Heer Hooper te verbreken.¹⁶⁹ In 1948 stond het Van 't Sant niet helder meer voor ogen (of hij trachtte de gang van zaken anders voor te stellen). Tegenover de Parlementaire Enquêtecommissie vertelde hij: 'Toen heb ik enige tijd met medeweten van de Engelse inlichtingendienst samengewerkt met *Hooper* tot ik merkte dat hij niet betrouwbaar was, waarop ik de Engelsen gewaarschuwd heb en mij van *Hooper* heb losgemaakt.'¹⁷⁰ Het is duidelijk dat Hooper in een machtsspel terecht was gekomen, waarin hij slechts een pion was.

Tevens moet de aandacht worden gevestigd op Hoopers opmerking over de relatie die MI6 legde tussen zijn salaris en de eis drie tot vijf agenten in Nederland te hebben. 'Wat betreft de houding van BB in mijn zaak, moet ik zeggen dat ik er niets van begrijp. Dat men mij op een zij spoor bracht, lijkt mij mogelijk, doch is dat dan een speciale "policy" geweest. Ik ben opgekomen tegen onmenselijk uitgooien van mensen en daarin was U [Van 't Sant] volkomen accoord met mij.'¹⁷¹ Samen met Van 't Sant had hij twee agenten uitgezonden: Van Hamel en Van Brink. In Nederland heeft Van Hamel zelfs nog voor enkele dagen gebruik gemaakt van een door Bill verstrekt aanloopadres: het adres van Hoopers schoonouders, de familie Troost.¹⁷² Hoe moet dat 'onmenselijk uitgooien' worden geïnterpreteerd? Het lijkt erop dat Hooper zich heeft verzet tegen het laten parachuteren van agenten waarvan hij de indruk had dat ze niet goed genoeg waren of dat de omstandigheden waaronder gedropt werd niet gunstig waren. Mr R.P.J. Derksema van de CID vertelde daarover: 'Wij hebben tegenover de Engelsen altijd zeer veel bezwaar gemaakt en gros mensen uit te sturen, in de hoop, dat er van de twintig één terecht zou komen en inlichtingen zou kunnen geven. Dat was het systeem, waarvoor de Engelsen heel veel voelden. Als je het zei, ontkenden zij het natuurlijk. Zij drongen er dag in, dag uit op aan: Wij moeten meer mensen hebben, hoe meer hoe beter; waartegenover wij stelden: Stuur slechts enkelen, maar degenen, die gaan, moeten goed en door en door betrouwbaar zijn.'¹⁷³ Het lijkt er op dat ook Vrinten onderwerp van kritiek was, omdat hij MI6 had verhinderd een parachutist te gebruiken: volgens Vrinten het geval Jonker waar ene Mister Jones in betrokken was.¹⁷⁴ De Nederlanders hebben daarin ook gelijk gekregen: een belangrijke factor voor het door de Duitsers kunnen opstarten van het Englandspiel was de arrestatie van W.J. van der Reijden. Deze aspirant-agent was vanwege zijn NSB-achtergrond door Derksema afgekeurd, maar werd desondanks langs andere weg toch uitgezonden. Hij verstrekte de Abwehr en Sicherheitspolizei belangrijke gegevens over codesystemen, zodat nieuw gepakte agenten konden worden overdonderd en daardoor nieuwe gegevens spuiden in de overtuiging dat alles toch al verraden was.¹⁷⁵

De meest in het oog springende overeenkomst tussen de twee eerste in Nederland aangekomen MI6/CID-agenten zijn de moeilijkheden geweest bij hun pogingen naar Engeland terug te keren.¹⁷⁶ Het lijkt erop dat MI6 de weinige agenten in Nederland daar zo lang mogelijk wilde houden. Van Hamel had voor zijn dropping de verzekering gekregen dat hij zou worden teruggehaald, maar toen hij vanuit Nederland zijn intentie tot vertrek besprak, werd in eerste instantie alle hulp geweigerd. Pas na lang aandringen kreeg hij de verzekering dat hij per watervliegtuig zou worden opgehaald. Die poging in oktober 1940 mislukte en Van Hamel werd gearresteerd. Voor Van Hamel was een Nederlands marine-vliegtuig ingezet; dat ging ook op de tweede uitgezonden agent C.H. van Brink. Dat lijkt te duiden op MI6's onwil agenten terug te halen en dat de CID, in samenwerking met Hooper, toch pogingen heeft ondernomen. Dat dit in het geval van Van Brink mislukte, kwam door het feit dat Schaper, de marine-vliegenier in kwestie, in februari 1941 boven Duitsland was

¹⁶⁹ NA JUSLON, 3240. Brief dd 1-3-1941 van Van 't Sant aan Gerbrandy.

¹⁷⁰ Van 't Sant in *PEC 4C I*, p. 481.

¹⁷¹ NA JUSLON, 3240. Brief dd 28-3-1941 van Hooper aan Van 't Sant.

¹⁷² Hoopers vrouw heette Maatje Hillegonda Geerdina Nieuwenhuijzen (28-2-1905 te Hellevoetsluis). Op een aan de gemeente Hellevoetsluis gericht verzoek om informatie over haar kreeg een der schrijvers te horen dat deze gegevens tijdens een brand in 1974 verloren zijn gegaan. Correspondentie Gemeente Hellevoetsluis 1997. De naam Troost werd verstrekt in een gesprek met Hers in 2000. Een ander aanloopadres voor Van Hamel was dat van A. van Gruting, een gepensioneerde inspecteur van politie en GS III-medwerker. Volgens Van 't Sant had hij Van Gruting, voorheen onder hoofdcommissaris Van 't Sant dienend, om hulp in voorkomend geval gevraagd. Volgens Vrinten zat het anders in elkaar: 'Den Heer Hooper had te voren met van Gruting de afspraak gemaakt dat Gruting ingeval Nederland door de Duitsers zou worden overrompeld, zijn medewerking aan met Duitsland in oorlog zijnde landen, zeker niet zou onthouden.' Vrintens versie klinkt plausibeler. AMJ PolKab, P 364/47, persoonsdossier F. van 't Sant. Van Brink trof het slechter. Hij had van Vrinten twee aanloopadressen gekregen: alletwee, waaronder dat van Vrintens vroegere zakenpartner Zaal, bleken onder Duitse observatie te staan. C.H. van Brink in *PEC 4C I*, p. 907.

¹⁷³ Derksema in *PEC 4C I*, p. 372.

¹⁷⁴ NA JUSLON, 3240. Nota dd 11-4-1941 van Vrinten.

¹⁷⁵ Rep, *Englandspiel*, p. 74-79, 84-89, 94-98.

¹⁷⁶ Zie hiervoor bijvoorbeeld: C.H. van Brink in *PEC 4C I*, p. 906-913, en Visser, *De bezetter bespied*, hoofdstuk 1.

afgeschoten en doordat Hooper toen bij MI6 al de laan was uitgestuurd. De CID had met deze terughaalpoging volgens Vrinten geen enkele bemoeienis gehad.¹⁷⁷ Dat betekende dat Hooper met van Hamel een waardevolle agent was kwijtgeraakt hetgeen dus een minpunt vormde op zijn conductestaat. Het is aannemelijk dat Hoopers instemming met de filosofie van het uitzenden van weinig, maar goed opgeleide agenten hem de das heeft omgedaan: MI6 wilde beslist grotere aantallen uitzenden. Van 't Sant verklaarde daaromtrent: 'De Engelsen hebben nooit anders gedaan dan gevraagd om meer mensen.'¹⁷⁸ Dat dit ten koste ging van de opleiding dier agenten werd op de koop toe genomen: het was oorlog. In een memorandum uit maart 1941 meldde Hooper aan Rabagliati (kennelijk was Hooper toen nog min of meer betrokken bij de voorbereidingen inzake agentenuitzending): 'Repeated endeavours to obtain agents from Mr. van 't Sant have failed. Mr. van 't Sant stated that for the present he could not suggest anyone.' Hooper verstrekke Van 't Sant een kopie van dit memorandum.¹⁷⁹

Hooper was in mei 1940 te Londen hartelijk ontvangen door Felix Cowgill, tweede man van Section V, de contraspionage-afdeling van MI6.¹⁸⁰ Een van de afdelingen van Section V had het Iberische schiereiland als werkterrein en een der medewerkers daar was Kim Philby, de later berucht geworden dubbelspion.¹⁸¹ Hij kreeg daar ontcijferde Abwehr-telegrammen uit Spanje en Portugal op zijn bureau. 'We received an intercepted telegram showing that the Abwehr was sending two agents to South America on the Spanish SS "Cabo de Hornos". With a carelessness which was all too frequent in Abwehr communications, their names were given in full.' Dankzij dergelijke ontcijferde telegrammen – ze werden wel ISOS-berichten genoemd¹⁸² – hadden de Engelsen een 'very full picture of the Abwehr in the peninsula. We knew the names, pseudonyms, addresses, cover functions, and real functions of most of the staff at Madrid headquarters and at the many out-stations, such as Barcelona, Bilbao, Vigo, Algeciras, etc.' Hier moet overigens worden aangetekend dat de Abwehr met de rest van de Wehrmacht geen reden had te twijfelen aan de veiligheid van hun berichtenverkeer via de Enigma-vercijfermachine. Jammer dat de MI6-archieven gesloten zullen blijven, want dan zou ons verhaal *Agenten naar de overkant* heel wat vollediger en nauwkeuriger zijn geweest. In een naorlogs MI6-rapport merkt professor Hugh Trevor-Roper op: 'Our knowledge of the German Intelligence Service, its organisation, its personnel, and its activities against the Western Powers and in the Balkans, is very imperfect from 1939 to 1941, adequately representative from 1940 to 1943, and from 1943 to 1945 probably complete.'¹⁸³ In 1983 vertelde Cowgill over de gekraakte Abwehr-berichtenwisseling, de ISOS-berichten: 'At first they were little more than fragments of German intelligence signals, in German, and either meaningless or almost so. But in a surprisingly short time, certainly less than a year, we were reading Canaris's traffic and that of the Sicherheitsdienst, too. From that basis we could, therefore, work towards first the control of the German intelligence service wherever and whenever it appeared, and then the liquidation of that service.'¹⁸⁴ Dankzij ISOS-berichten konden volgens West 3.575 agenten worden geïdentificeerd, waarvan er 675 waren gearresteerd.¹⁸⁵

Giskes vertelde nog over een V-man van III F, een man van ongeveer vijftig jaar oud, die te 's-Gravenhage was geïnstalleerd om de Britse 'Stelle' te observeren.¹⁸⁶ Mogelijk is van hem de film afkomstig die volgens Giskes vanuit een boot was opgenomen. In de zomer van 1939 kreeg Ast Hamburg opdracht de III-activiteiten over te dragen aan Ast Münster en in dat kader reisde Giskes in juni 1939 met Major Von Rosenberg, Leiter III F Ast Münster, naar 's-Gravenhage.¹⁸⁷ Giskes moest van de agent een voorschot van 2.500 gulden terugvorderen, maar moest twee dagen later onverrichter zake terugkeren. Hij introduceerde hem wel bij Von Rosenberg. Later hoorde Giskes dat deze agent zijn diensten aan de Britten had aangeboden.

¹⁷⁷ Vrinten in *PEC 4C II*, p. 1370.

¹⁷⁸ Van 't Sant, geciteerd in *PEC 4C II*, p. 1559.

¹⁷⁹ NA JUSLON, 3670. Memorandum dd 18-3-1941 to Colonel Rabagliati.

¹⁸⁰ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 296.

¹⁸¹ Philby, *My silent war*, p. 30-, 36, 38.

¹⁸² ISOS was de afkorting van Intelligence Service Oliver Strachey; het had betrekking op handmatig gecijferd Abwehr-berichtenverkeer. Er bestonden ook ISK-berichten. ISK was de afkorting van Intelligence Service Knox; het had betrekking op via de Enigma-codeermachine gecijferd Abwehr-berichtenverkeer.

¹⁸³ TNA CAB 154/105. The German Intelligence Service and the war, ongedateerd, anoniem [Trevor-Roper].

¹⁸⁴ Brown, "C", p. 311.

¹⁸⁵ West, *MI 6*, p. 238.

¹⁸⁶ TNA KV 2/961. Progress report inzake Giskes dd 5-6-1945.

¹⁸⁷ NA BNV,? (ondervraging Giskes).

Rifczes

In zijn reeds eerder aangehaalde rapport over het BNV schrijft Hoogendijk in september 1946: ‘Het vaststellen van den omvang en de namen van leden van deze organisaties [de Duitse geheime diensten] kan slechts door nauwkeurig en herhaald verhoor der verdachten geschieden. Dit eischt veel tijd. Soms kan het maanden duren, alvorens een verdachte eenige mededeelzaamheid begint te toonen en een internationale spion als Sigismund Rifczes, alias Paul Edmund Roberts is, hoewel hij reeds kort na de capitulatie werd gearresteerd zoo hard, dat hij tot op den huidigen dag niet gebroken is en zijn lelie-blanke onschuld blijft volhouden, ondanks de tegen hem afgelegde getuigenverklaringen van zijn opdrachtgever en diens secretaresse.’ Hij refereert hierbij aan Protze en Skrodzki. Hun relatie met Rifczes dateerde van ver vòòr de Tweede Wereldoorlog. Voor het onderstaande baseren we ons hoofdzakelijk op de uitgebreide beschrijving van Rifczes en zijn activiteiten in *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog* en het daarvoor gebruikte bronnenmateriaal.¹⁸⁸

Over Rifczes is veel onbekend gebleven – hij is vrijwel alles blijven ontkennen – en dat begint al met de werkelijke geboortegegevens. Na zijn arrestatie in Wassenaar op 17 september 1945¹⁸⁹ bleef hij volhouden Paul Edmond Roberts te zijn. Het is echter redelijk aannemelijk dat hij in het Poolse Zpow werd geboren uit het huwelijk van de spoorwegambtenaar Rifczes met Rosa Reiter; onbekend is gebleven wanneer.¹⁹⁰ Zijn dossier in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging is opgeborgen onder het alias Roberts; zo’n wapenfeit zal vrijwel niemand op zijn conto hebben kunnen schrijven.

Omstreeks 1930 opende hij aan de Franse Rivièra, waarschijnlijk in Monte Carlo, een juwelierszaak waarin hij grote winsten kon maken. In die tijd maakte hij ook deel uit van een voor Italië werkende groep die tegen Frankrijk spioneerde. In 1933 vestigde hij zich in Parijs waar hij zich hoogstwaarschijnlijk uitgaf als de antiquair Jacques de Roizan, op 13 mei 1892 te Parijs geboren. Daar kwam hij in contact met Rudolf Lemoine¹⁹¹ van het Deuxième Bureau; deze liet hem enkele spionage-opdrachten in Duitsland uitvoeren. In 1934 echter werd hij met zijn concubine Klara Raschke in Duitsland gearresteerd. Klara was in die tijd gehuwd met de beroepsmisdadiger Boening die toen zijn zeventiende straf uitzat. Het lukte Protze Rifczes te draaien die vervolgens de namen van Lemoines agenten ging doorgeven. Volgens Protze behoorde daar Rudi Mond toe, een joodse Berlijner die na zijn arrestatie in de gevangenis zelfmoord pleegde. Rifczes ging voor Lemoine ook agenten rekruteren voor tegen Duitsland gerichte spionage: de namen ervan gaf hij dan aan Protze door, zodat die agenten tijdens hun reizen in Duitsland gearresteerd konden worden. Zo sneed het mes aan twee kanten.

In 1936 reisde Rifczes voor de Franse inlichtingendienst naar de Verenigde Staten. Hoogveen is Rifczes – die zich toen Cruet noemde – nog behulpzaam geweest bij het aanvragen van een visum voor dat land. Hij reisde toen met een paspoort op naam van Hippolyte Gruet: hoogstwaarschijnlijk een via Lemoine op 2 december 1936 verstrekt Frans paspoort.¹⁹² Rifczes beweerde daar een communistische affaire te moeten regelen, waarin Lidia Stahl een rol speelde.¹⁹³ Ze was destijds voor de Sovjetrussische inlichtingendienst gerekruteerd door eerdergenoemde Walter Krivitsky.¹⁹⁴ Later ging ze ook de Abwehr gegevens verschaffen. Ze werd in Frankrijk tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld; in juni 1940 werd ze door de Duitsers bevrijd. Later werd ze door Canaris in Roemenië ingezet. In de jaren vijftig opereerde ze in Argentinië.

Er is sprake van dat Rifczes er in de Verenigde Staten met anderen in slaagde een zekere K. Kurczinski 400.000 dollar af te persen. Zo’n negen maanden lang verbleef hij in de Verenigde Staten en in Canada; in die periode stond hij schriftelijk in contact met Protze. In die tijd lukte het hem een paspoort te bemachtigen op naam van Roberts, op 20 mei 1893 te Montreal geboren. De Canadese autoriteiten waren in 1949 van mening dat hij ‘niet van Canadese nationaliteit’ was en dat alle identiteitspapieren die dat zouden moeten bevestigen ‘onder voorwendsel’ waren verkregen. Na de oorlog vertelde hij op éénjarige leeftijd naar Rusland te zijn overgebracht (in het andere verhaal maakte hij er Polen van), waar hij tot zijn negentiende werd opgevoed met Ladi Rifczes, de zoon van Russische mensen; op Ladi komen we nog terug.

¹⁸⁸ Hazenberg ea [ed], *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, p. 49-64.

¹⁸⁹ AMJ CABR, C.E.M. Raschke. BNV-rapport dd 26-1-1946 van W. Walbrecht.

¹⁹⁰ Volgens zijn halfbroer W. Rifczes was dat: 4-8-1894 te Zloczoq in Polen. AMJ PolKab, P 164/49. Brief dd 27-5-1948 van Vrinten met bijlagen. Vrijwel zeker wordt hier Zloczów bedoeld, een stad in de Poolse provincie Tarnopol die aan de USSR werd gecedeerd. De stad ging toen Zolochev (tussen Lvov en Ternopol) heten.

¹⁹¹ Volgens Skrodzki heette Lemoine in werkelijkheid Rudolf Stallmann en gebruikte hij het alias Baron Kortkonig. In Andrew; Mitrokhin, *The Mitrokhin archive*, p. 61, wordt zijn voornaam geschreven als ‘Rodolphe’. Zie voor Lemoines contacten met de Sovjetrussische inlichtingendienst OGPU p. 61-63. De Sonderfahndungsliste 1939 vermeldde de aliassen Lemoine en Korff-König.

¹⁹² AMJ PolKab, P 164/49. Brief dd 27-5-1948 van Vrinten met bijlagen.

¹⁹³ De in 1885 te Rostov, USSR, geboren Lidia Stahl-Chkalov was na spionage-activiteiten voor de Sovjet-Unie in Frankrijk in 1928 naar New York vertrokken, waar ze haar werkzaamheden voortzette. In datzelfde kader vertrok ze in 1932 weer naar Frankrijk, waar de Franse veiligheidsdienst het jaar erop van haar vroegere activiteiten op de hoogte raakte. Het is mogelijk dat Rifczes in de Verenigde Staten onderdelen moest gaan onderzoeken van het netwerk, waar Stahl toe had behoord. Dallin, *Soviet espionage*, p. 60, 64, 392-393.

¹⁹⁴ Faligot; Kauffer, *Histoire mondiale du renseignement*, p. 211-.

Om die reden was hij de Engelse taal niet machtig.¹⁹⁵

Na zijn terugkomst in Europa wilde hij niet langer in Frankrijk wonen en op advies van Protze liet hij zich op 17 februari 1937 inschrijven op het adres Van Calcarlaan in Wassenaar. Hij verklaarde directeur te zijn van de American Canadian Export Corporation te New York, 165 Broadway: op dit adres was het hotel Mayflower gevestigd. Uit een in Wassenaar overgelegde huwelijksakte bleek dat hij in New York was getrouwd met Erna Martha Klara Raschke. Volgens haar CABR-dossier waren de voornamen Clara Erna Martha en hier zullen we de schrijfwijze Klara Erna Martha aanhouden.¹⁹⁶ Deze voormalige balletdanseres, er kan sprake zijn geweest van een minder flatteuze omschrijving, zou een achterlicht van Protze zijn geweest.¹⁹⁷

In een naoorlogs verhoor verklaarde Skrodzki: ‘Vanuit Nederland hebben wij via de contacten van Rificzes den Belgischen en Franschen spionnagedienst gepenetreerd, respectievelijk met den politiemann Roube en Crouet, Coutre, Juf. Claire en Joli en via Hoogeveen den Intelligence-Service met Koutrik.’ Hoogeveen en Van Koutrik hebben we behandeld, maar valt er nog iets te zeggen over de Belgische en Franse diensten? Protze heeft Rificzes gefinancierd bij de oprichting van een bureau in België dat onder leiding kwam te staan van Ladislav Rificzes (een halfbroer van Sigismund Rificzes) die voorheen als officier van de inlichtingendienst aan de Poolse legatie te Wenen werkzaam was geweest. Protze verschafte Rificzes maandelijks 1.950 gulden om aan zijn Belgische en Franse connecties uit te betalen. Ladi heeft er echter nooit een cent van gezien. Toen Protze Rificzes’ bankrekening controleerde, bleek Rificzes de gehele bijdrage in eigen zak te hebben gestoken. Tijdens de oorlog ging Ladi voor Abwehr III in Parijs werken.

Rificzes werd in juli 1940 op last van de Duitsers als Brits onderdaan geïnterneerd, maar herkreeg via Protze zijn vrijheid. Zijn werkterrein was door de bezetting van een deel van West-Europa verdwenen en het is vrijwel zeker dat hij voor de Sicherheitsdienst is gaan werken. Begin 1943 kreeg Kik, die contact met hem was blijven onderhouden, van Rificzes te horen dat de Nederlanders zo dom waren. ‘Hij vertelde mij dat de eerste twee personen die door de Engelsen waren gedropt in Nederland twee pro-Duitsers waren. [Met een van die twee zal W.J. van der Reijden zijn bedoeld.] Dat wil zeggen personen die voor de Duitsers spionage diensten verrichten. Hij vertelde mij dat daardoor de Duitsers in de gelegenheid waren om alle personen die in Nederland door de Engelsen werden gedropt gevangen te nemen en dat er reeds zestig parachutisten door de Duitsers waren doodgeschoten en dat er ook 23 ondergrondse strijders onder leiding van de gebroeders van Hattum daardoor waren gearresteerd en zouden worden doodgeschoten.’ Kik gaf dit onmiddellijk door aan jonkheer J.A.G. Sandberg die in contact stond met het Nationaal Comité. Veertien dagen later kreeg Kik van de Sicherheitsdienst-medewerker Rodes onder het genot van een borreltje te horen dat er ‘jammer genoeg geen mensen meer werden gedropt door de Engelsen, hij gaf geen reden op hoe of dat kwam.’ Kik kreeg begin april 1943 te horen dat Sandberg was gearresteerd¹⁹⁸; onmiddellijk daarop werd hij bij de Sicherheitsdienst ontboden waar hem werd gevraagd of hij iets wist van door de Engelsen gedropte agenten. Zowel hij als Sandberg verklaarden dergelijke berichten als fantasie te beschouwen. De Duitsers konden uiteindelijk niets bewijzen en Kik werd begin oktober 1943 vrijgelaten; met Rificzes mocht hij geen contact meer hebben. Hoe onnauwkeurig Kiks bericht ook was geweest, het slaat duidelijk op het Englandspiel en was daarmee een zeer ernstige inbreuk op de veiligheid van dit Spiel. Gelukkig voor de Duitsers kwam het bericht terecht bij ‘De Wilde’, een alias van V-man Anton van der Waals, die beloofde Engeland op de hoogte te stellen.¹⁹⁹

Rificzes zelf was ook in de gevangenis beland, maar van de nood maakte hij een deugd: hij ging er Russisch leren. Het beheersen van die taal kan hij hebben gezien als de voorbereiding op activiteiten ten behoeve van een nieuwe opdrachtgever en mogelijk tevens tégen die opdrachtgever. Het was Protze die voor Rificzes’ vrijlating op 13 december 1943 zorgde. Op 16 mei 1945 werd hij door de Canadese Field Security gearresteerd. Het onderzoek naar zijn activiteiten werd door het BNV overgenomen, daarna door de Politieke Recherche en tenslotte door de vreemdelingendienst van de Wassenaarse politie. De chef daarvan, W.P. van der Krogt, schreef daarover: ‘In de periode na de bevrijding kwam

¹⁹⁵ Volgens Elionardus Eckhardt Theodorus Diederix, directeur van de nv A. Batschari’s Sigarettenfabriek (Rijswijksheweg 23 ’s-Gravenhage) en Montan Export (en wonende Bloemcamplaan 25 te Wassenaar) was hij omstreeks begin 1939 via Kik in contact gekomen met Rificzes. Deze beweerde de Canadese nationaliteit te hebben. Toen Diederix hem vroeg waarom hij de Engelse taal niet machtig was, vertelde Rificzes Duits te spreken, omdat hij jarenlang in Duitsland had gestudeerd.

¹⁹⁶ In een brief dd 1-1-1948 van de Wassenaarse politie aan de Rijksvreemdelingendienst wordt gesproken over Erna Martha Klara Raschke die volgens de registratiekaart van de vreemdelingendienst in het bezit was van een Duits paspoort, op 23-4-1936 te Amsterdam afgegeven.

¹⁹⁷ AMJ CABR, C.E.M. Raschke. Ondervragingsrapport inzake Raschke dd 17-5-1946.

¹⁹⁸ Sandberg werd op 1-4-1943 gearresteerd op verdenking van het laten onderduiken van dokter J. Eijckman uit Amsterdam (‘een bekend illegaal werker die in verbinding stond met een geheime Engelse zender betreffende het droppingssysteem’), het fourneren van geld aan illegale organisaties en het via een geheime zender verstrekken van gegevens aan Engeland. Hij werd vrijgelaten op voorspraak van Leiter Referat I Wi Ast Niederlande. AMJ CABR, H.C.K.G. Scharrer. PV dd 14-7-1947, verhoor Sandberg. NA CABR, 76877. PV dd 12-5-1947, verhoor Sandberg.

¹⁹⁹ De Jong, *Het Koninkrijk...* 6 I, p. 202.

overduidelijk tot uitdrukking hoeveel pro-geallieerde Nederlandse vrienden Rifczes zich gedurende de oorlog had weten te maken. Zij kenden zijn achtergrond niet en "vochten" als het ware te goeder trouw voor zijn invrijheidsstelling. Op 21 oktober 1950 werd Rifczes, op last van de minister van justitie, door Van der Krogt en enkele rechercheurs via Schiphol het land uitgezet.⁷ Men is er nooit achtergekomen hoe hij zich al die jaren zo'n ruime levensstandaard heeft kunnen veroorloven; ook Protze kon dat niet verklaren. Rifczes heeft zijn spionage-activiteiten nooit bekend en kon uiteindelijk niet worden veroordeeld.

Na april 1945 werd Rifczes' huis gebruikt door de geallieerden. Ondanks afspraken met de Wassenaarse politie verdwenen er toch voorwerpen uit Rifczes' inboedel. In juli 1946 heeft 6801 MIS-X Detachment, een inlichtingensectie van het Amerikaanse leger, er nog gebivakkeerd.²⁰⁰

Klara Raschke werd geacht op de hoogte te zijn van het werk, omdat ze steeds aanwezig was geweest bij besprekingen van Rifczes, Protze, Skrodzki en Hoogeveen; iets dat ze zelf overigens ontkende. Het bleek echter onmogelijk om tijdig 'eenigermate behoorlijk bewijs' tegen haar te verzamelen en op 10 februari 1947 werd ze in vrijheid gesteld.²⁰¹ In januari 1951 verbleven beiden in Châtelaine-Genève in Zwitserland. Medio 1951 vervoegde zich een inspecteur van de Zwitserse inlichtingendienst bij de vreemdelingendienst te Wassenaar met de vraag wat Roberts feitelijk voor een man was. Hij bleek in Zwitserland te zijn neergestreken als algemeen vertegenwoordiger voor houtaangelegenheden voor de Finse regering.

²⁰⁰ Archief Kluiters. Kopie brief dd 15-7-1946 van Felix Bilgrey.

²⁰¹ AMJ CABR, C.E.M. Raschke. Brief dd 28-2-1947 van F. Hollander aan politie Wassenaar; brief dd 20-2-1947 van strafgevangenis Rotterdam aan procureur-fiscaal Bijzonder Gerechtshof 's-Gravenhage.

'Svert', 2
 1230, 6
 24.000, 1
 33.000, 1
 33.012, 1
 33.012A, 1
 36.000, 1
 42.000, 1
 6801 MIS-X Detachment, 22
 A.J.J. Vrintens Controle Bureau, 1
 Abwehr III Berlin, 2
 Albrecht, 6
 American Canadian Export Corporation, 21
 Ast Hamburg, 2
 Ast Münster, 2, 7
 Ast Wilhelmshaven, 2, 16
 Avigdor, 15
 B.24, 6
 B.26, 6
 B24 van MI5, 6
 B24 van MI6, 17
 Baalen, 4
 Baillieu, 5
 Barendrecht, 6
 Bedeaux, 2
 Bercovic, 16
 Bercowitz, 15
 Best, 7
 Bisseling, 3
 Blankenstein, 4, 5
 Boellaerd, 4
 Boening, 21
 Boer, 10
 Böning, 21
 Bordeaux, 7
 Bouten, 4, 5
 Brijnen, 1, 13
 Brink, 19
 Buuren, 15
 Buuren-Hogendorff, 16
 Café De Kleine Deijl, 2
 café Stadt Schencke, 2
 Canaris, 14
 Chidson, 1
 Claire, 22
 Compère, 10
 Continental Car Hire Co, 15
 Coutre, 21
 Crabbendam, 10
 Crouet, 21
 Cruet, 21
 Cumberledge, 7
 Dalton, 10
 Daniels, 4
 Daniels' Transport Company, 4
 Dennys, 11
 Diederix, 21
 Dijk, 10
 Dobbelman, 6
 Documentatiedienst, 5
 Donkers, 9
 Drenth, 9
 Dronkers, 4
 Dusseldorp, 15
 Edward, 2
 Eindhoven, 7, 8, 12
 Ellis, 7
 Engelen, 6
 Feldmann, 6
 Finch, 2
 Franssen, 14, 15
 Fritsche, 16
 Funk, 15
 Gilles, 3
 Giskes, 2, 13
 Gruting, 19
 GS III, 4
 Hamel, 19
 Hamkes, 4
 Handels- en Informatiebureau Zaal en Co, 1
 Hensen, 3
 Hers, 7
 Hoogendijk, 8
 Hoogeveen, 1, 21
 Hooper, 2, 10, 17
 Hotel Café Restaurant De Grootte Oude Deyl, 2
 Internationale Bedeaux Maatschappij, 2
 J.A. Zaal, Agenturen en Commissies, 1
 Joli, 22
 Jong, 1, 8
 Kabinet der Koningin, 7
 Kendall, 1
 Kik, 4, 22
 King, 12
 Klaus, 1
 Koeleman, 9
 Korff-König, 21
 Kortkonig, 21
 Kouterik, 4
 Koutrik, 1, 6
 Krivitsky, 21
 Krüger, 2, 13
 Kurczinski, 21
 Kusters, 15
 Laan, 7
 Landau, 10
 Langton, 6
 Lemoine, 21
 Liversidge, 11
 Lodenkämper, 3
 Masereel en Bouten, 4
 Meijer, 6
 Menzies, 14
 MI6, 6, 7
 Mond, 21
 Montan Export, 15
 Müller, 3
 Mussert, 2, 17
 Mussolini, 17
 National Union of Seamen, 3
 Nederlandsche Pompen Maatschappij, 15
 Nieuwenhuijzen, 19
 Noordaa, 9
 Oosterzee, 13
 Patriotic School, 6
 PCO, 2
 Pegels, 5
 Pieck, 11
 Pinto, 6
 Plassche, 4
 Poos, 5
 Popov, 14

Pötsch, 8
Pouwels, 3
Protze, 4, 5
Rademakers, 9
Raschke, 21
Rechtsfront, 10
Reijden, 19
Rifczes, 1, 4, 5, 20
RITSEMA, 5
Roberts, 1, 20
Roizan, 21
Roube, 21
Sandberg, 22
Sanders, 8, 9
Sant, 6, 17
Schultze, 7
Schulze-Bernett, 4
Section V, 2
Self-Priming Pump and Engeneering Company Ltd, 15
Skrodzki, 4
Slagter, 5, 10
Sonderstelle P, 5, 6
Spruijtenburg, 7
Spruittenberg, 7
Staatspolizeistelle Keulen, 3
Stahl, 21
Stahl-Chkalov, 21
Stallmann, 21
Steenhorst, 3
Stevens, 7
Thümmel, 7
Tielens, 15
Tinsley, 10
Transimex SA des Transports, 4
Troost, 19
V 37, 5
V 46, 5
Vansittart, 11
Veefkind, 10
Vivian, 2
Vries, 11
Vrinten, 1, 3, 6, 13
Waals, 22
Walbach, 1, 2
Wenzel, 15
Werwolf-afdeling, 5
West Deutsche Beobachter, 4
Wezel, 3
Wilkie, 12
Willi, 2
Wolf, 15
Wood, 6
Zaal, 1
ZAL, 4
Zanten, 6
Zech-Burkersrode, 2
Zwart, 1